

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΣΕΙΡΑ ΣΥΜΠΟΣΙΩΝ 1

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΗΠΕΙΡΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΥ ΣΥΜΠΟΣΙΟΥ

ΑΝΑΤΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΚΑΤΣΑΡΟΣ, 'Ο 'Ιωάννης 'Απόκαυκος καὶ ἡ σχέση του
μὲ τὴν ἐπισκοπὴν 'Ιωαννίνων κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2001

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΠΟΚΑΥΚΟΣ ΚΑΙ Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ
ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΣΚΟΠΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΤΟΥ

Μνήμη Παναγιώτη Πλέσσα

ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ του μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου¹ καλύπτονται ἀπὸ ἓνα πέπλο πού σκεπάζει ἀμφιβολίες καὶ ἀβεβαιότητες σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε νὰ μὴν ἔχει ξεκαθαριστεῖ πλήρως, ὡς σήμερα ἀκόμη, τὸ βιογραφικὸ τοῦ λόγιου ἱεράρχη μὲ βάση ἔστω τὸ ὑπάρχον ὑλικό.² Οἱ ἀβεβαιότητες καὶ τὰ ἐρωτηματικά προκύπτουν, ὅπως ἔχει ἀποδειχτεῖ καὶ στὶς πρόσφατες ἐρευνητικὲς προσπάθειες,³ τόσο ἀπὸ τὴ χρονικὴ ἀκολουθία τῶν γεγονότων (ἢ ὅποια ἀπορρέει ἀπὸ τὴ ρευστότητα τῆς χρονολόγησής τῶν κειμένων)⁴ ὅσο

1. Γιὰ τὸν Ἰωάννη Ἀποκαυκο διαθέτουμε τρεῖς εἰδικὲς μονογραφίες: α) τοῦ Matthias Wellnhofer, *Johannes Apokaukos, Metropolit von Naupaktos in Aetolien (c. 1155-1233). Sein Leben und seine Stellung im Despotate von Epirus unter Michael Doukas und Theodoros Komnenos*, Freising, 1913, 6) τοῦ Διακ. Παρθενίου Κ. Πολάκη, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος Μητροπολίτης Ναυπάκτου. Σελίδες ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους κατὰ τὸν γ' αἰώνα* (Ἀνατύψεις ἐκ τῆς “Νέας Σιών”), ἐν Ἱεροσολύμοις [τύποις Ἱ. Κοινὸ τοῦ Π. Τάφου], 1923 καὶ γ) τοῦ Κοσμᾶ Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος. Συμβολὴ στὴν ἔρευνα τοῦ βίου καὶ τοῦ συγγραφικοῦ ἔργου του* [Ἱστορικὲς Μονογραφίες, 6], Ἀθήνα, 1988. Οἱ δύο πρῶτες ἐργασίες μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ φερεγγυότητά τους διατηροῦν ἀκόμη τὴν ἀξία καὶ τὴ χρησιμότητά τους, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐμφανίστηκαν στὸ πρῶτο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ἡ συνθετικὴ ἐργασία τοῦ Λαμπρόπουλου, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀποτελεσε μιὰ συστηματικὴ καὶ φιλότιμη προσπάθεια, δὲν μπόρεσε νὰ ἀντιμετωπίσει ὀριστικὰ τὰ ὑπάρχοντα χρονολογικὰ ἢ ἄλλα ἄλυτα ἢ δυσεπίλυτα προβλήματα.

2. Παραμένει ἀκόμη *desideratum* γιὰ τὴν ἔρευνα τὸ ζήτημα ἂν στὸ ἐπιστολογραφικὸ Corpus τοῦ *cod. Vat. gr. 1898* ὑπάρχουν ἢ ὄχι ἐπιστολές πού μποροῦν νὰ ἀποδοθοῦν στὴ γραφίδα τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου. Τὸ Corpus αὐτὸ βρίσκεται τώρα ὑπὸ ἐξέτασιν καὶ ἐλπίζω σύντομα νὰ ὁλοκληρωθεῖ ἡ σχετικὴ ἔρευνα, ἢ ὅποια θὰ ὁλοκληρώσει ταυτοχρόνως τὸν κύκλο τῶν προβλημάτων πού σχετίζονται μὲ τὸ παραδομένο ἔργο τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου.

3. Βλ. παρακάτω σσ. 125-27, σημ. 10-23.

4. Τὸ θέμα τῆς χρονολόγησής τῶν κειμένων τοῦ κώδ. *Petrop. gr. 250* ἀντιμετωπίζεται ὡς τώρα ἀπὸ τὴν ἔρευνα μὲ βάση τὰ συμπεράσματα δύο κυρίως ἐρευνητῶν πού ἐργάστηκαν συστηματικὰ πάνω στὰ κείμενα τοῦ Ἀποκαύκου: α) τοῦ Ἀπόστολου Καρπόζηλου, “The Date of Coronation of Theodore Doukas Angelos”, *Βυζαντινὰ* 6 (1974), 257-58 καὶ 6) τῆς Ἑλένης Βέη-Σεφερλῆ, “Ο χρόνος στέψεως τοῦ Θεοδώρου Δούκα ὡς προσδιορίζεται ἐξ ἀνεκδότων γραμμάτων Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου”, *BNJ* 21 (1971-1976), 273 καὶ σημ. 5. Πρὸβλ. καὶ σ. 203 ἀρ. 53. Ὁ πρῶτος ἀπὸ τοὺς δύο ἐρευνητὲς διαπιστώνει ὅτι ἡ ἀκολουθία τῶν κειμένων στὸ ἐν λόγω χειρόγραφο δὲν γίνεται κατὰ χρονολογικὴ σειρὰ, ἀλλὰ τὰ κείμενα εἶναι διατεταγμένα καθ’ ὁμάδας, ἐνῶ ἡ δευτέρη ὑποστηρίζει ὅτι τὰ κείμενα ἀκολουθοῦν κάποια χρονολογικὴ σειρὰ, ἀλλὰ ὁ κώδικας εἶναι διαταραγμένος ὡς πρὸς τὴ στάχωση καὶ τὴν κατάστασιν τῶν φύλλων, ἀφοῦ ἡ ἀποκατάστασις εἶναι

καί ἀπὸ τὸ γεωγραφικὸ πολλὰς φορές πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο κινοῦνται τὰ πρόσωπα ἀλλὰ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀπόκαυκος.⁵ Ἄλλο εἶναι π.χ. νὰ τοποθετεῖ κανεὶς τὴν τοπωνυμία Βελλὰ στὴν Ἡπειρο καὶ νὰ προσαρμόζει τὰ γεγονότα στὸ γεωγραφικὸ περιβάλλον τῆς Ἡπείρου καὶ ἄλλο νὰ προσδιορίζει τὴ θέση πρὸ κοντὰ στὴ Ναύπακτο,⁶ ὁπότε ἡ παρακολούθηση τῶν γεγονότων εἶναι διαφορετικὴ. Ἄλλο εἶναι ἐπίσης νὰ θεωρεῖ κανεὶς τὸ το-

δύσκολη. Ἡ ἀλήθεια βρίσκεται κάπου στὴ μέση. Ὅρισμένα κείμενα συνυπάρχουν στὸ ἴδιο φύλλο τοῦ χειρογράφου -συνεπῶς δὲν ὑπάρχει ζήτημα διατάραξης στὴ σειρά - καὶ χρονολογοῦνται σὲ διαφορετικὴ χρονικὴ ἀπόσταση μεταξύ τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι ὁρισμένα κείμενα στὸ χειρόγραφο παρουσιάζουν κάποια ὁμαδοποίησι κατὰ θέματα μὲ κάποια σχετικὴ χρονικὴ ἀκολουθία. Ἡ ἀναδιάταξη τῆς ὀρθῆς σειρᾶς τῶν παραπομπηθέντων φύλλων εἶναι ἓνα δύσκολο ἐγχείρημα, ἀλλὰ μπορεῖ τελικὰ νὰ βρεῖ ἱκανοποιητικὴ λύση. Τὰ ζητήματα ὅμως αὐτὰ δὲν εἶναι τοῦ παρόντος.

5. Π.χ. τὸ ταξίδι τοῦ στὴ Θεσσαλονίκη, πού ἀνασυγκροτεῖ τὸ περιβάλλον καὶ τὰ πρόσωπα πού κινοῦνται σ' αὐτὸ γύρω ἀπὸ ἓναν συγκεκριμένο χρόνο, ἡ περιπέτειά τοῦ στὴ Λάρισα, οἱ μετακινήσεις τοῦ στὴν Ἄρτα καὶ μέσα στὸ χῶρο τῆς δικαιοδοσίας τοῦ μποροῦν νὰ συμπήξουν ὁμάδες κειμένων μὲ θεματικὲς καὶ χρονολογικὲς συγγένειες ἢ ἐπαφές πού μποροῦν τελικὰ νὰ βοηθήσουν στὴν ἀνάπλαση τῶν πραγματικῶν περιστατικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν γεγονότων μὲ μιὰ κατανοητὴ ἀλληλουχία.

6. Εἶναι διδακτικὸ ἀπὸ αὐτὴ τὴν πλευρὰ τὸ τοπωνύμιο, τὸ ὁποῖο ὑπάρχει στὴν Ἡπειρο, ἀλλὰ εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ διαπιστώσω [παρὰ τὴν ἀντίθετη ἀποψη τῆς Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, "Provintia Velechative", *Ἑλληνικά* 45 (1995), 138], γιὰ πρώτη -ἂν δὲν ἀπατώμαι- φορά, [ὅπως δέχονται ἡ Αἰκατερίνη Ἀσδραχᾶ καὶ ὁ Σπύρος Ἀσδραχᾶς σὲ ἄρθρο προγενέστερο μὲ τὸν ἴδιο ἀκριβῶς προβληματισμό, (Βελεχατοῦϊα, "Ροδωνιά", *Τιμὴ στὸν Μ. Ι. Μανούσακα*, τόμ. Α', Ρέθυμνο, 1994, σ. 41), τὸ ὁποῖο ἀγνοεῖται ἀπὸ τὴν Σταυρίδου-Ζαφράκα], ὅτι ὑπάρχει καὶ στὴν περιοχὴ Λιδορικίου. Στὸ περιβάλλον αὐτῆς τῆς Βελλᾶς πίστεψα ὅτι ἐξορίστηκε ὁ Ἀπόκαυκος, ὅταν ὁ ἴδιος περιγράφει μὲ παραστατικὸ τρόπο τίς συνθήκες διαβίωσής τοῦ (βλ. Β. Κατσαροῦ, "Ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ στὸ 'Δεσποτάτο' τῆς Ἡπείρου. Ἡ μαρτυρία τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννη Ἀποκαύκου", *Πρακτικά τοῦ Α' Διεθνoῦς Συμποσίου "Ἡ Καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο"*, Ἀθήνα, 1989, σ. 647 σημ. 117 καὶ σ. 655). Ἦταν ἐλκυστικὴ γιὰ μένα τότε ἡ ὑπόθεση ὅτι ἀκόμη καὶ μονὴ Βελλᾶς θὰ μπορούσε νὰ ὑπάρχει κοντὰ στὴ Ναύπακτο, στὸ περιβάλλον τῆς ὁποίας περιορίστηκε (σύμφωνα μὲ τὴν ἀποψη τοῦ Π. Πολάκη, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 88) ὁ ἐξόριστος μητροπολίτης.

Ἡ ἀποψη ὡστόσο τοῦ P. Magdalino, "The Literary Perception on Every day Life in Byzantium. Some General Considerations and the Case of John Apokaukos", *Bsl* 48 (1987) 32 σημ. 17, ἀποψη πού ἀκολουθεῖ καὶ ἡ Ἀ. Σταυρίδου - Ζαφράκα ("Ἡ κοινωνία τῆς Ἡπείρου στὸ κράτος τοῦ Θεοδώρου Δούκα", *Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου γιὰ τὸ Δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου* (Ἄρτα, 27-31 Μαΐου 1990), Ἀθήνα, 1992, σ. 326 σημ. 123), ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος βρισκόταν ἐξορισμένος σὲ μιὰ μεσαιωνικὴ "φάρμα" μπορεῖ ἐξ ἴσου νὰ συζητηθεῖ. Ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ θέση στὴν ὁποία βρισκόταν τότε ἐξόριστος ὁ Ἀπόκαυκος, στὴ Βελλὰ τῆς Ἡπείρου, ὅπως πιστεύει ὁ Πολάκης (δ.π.), ἢ στὴ Βελλὰ τῆς περιοχῆς Ναυπάκτου, ὅπως ὑπέθεσα ὁ ἴδιος. Ἄν πρόκειται γιὰ "ἐσωτερικὸ μονή", ὅπως θεώρησα φυσικὸ (δ.π.) ὅτι μπορούσε νὰ καταφύγει ἓνας ἐξόριστος ἱερωμένος, ἢ "ὑποστατικὸ χωρίου πού βρισκόταν σὲ παροικικὴ σχέσι μὲ τὴ μητρόπολη Ναυπάκτου", ὅπως πιστεύει ἡ Ἀ. Σταυρίδου - Ζαφράκα (δ.π.), εἶναι ὑποθέσεις καὶ οἱ δύο λογικές· στὴν πρώτη ἀποψη λειτουργεῖ συνεκδοχικὰ ἡ ἐγκαταβίωση τοῦ Ἀποκαύκου σὲ μοναστηριακὴ ἐγκατάστασι (ἡ ὁποία βεβαίως θὰ διέθετε "κελλάθρας" ἢ "χωρικὰς καλύβας") καὶ στὴ δεύτερη ὑπολανθάνει ἡ ἔννοια τοῦ "χωρίου" μὲ τὴ σημασία τῆς παροικικῆς σχέσης "μετὰ τοῦ ἄστεως", γεγονὸς πού ἀποκλείεται ἀπὸ αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενο: "Ἀδιαίρετον δὲ ὃν τὸ τοῦ τετραγώνου τούτου χωρίον, ὡς δὲ γεωμέτραι λέγουσιν ἐμβαδόν..." (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, "Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος", *Sbornik Stáej Posujašennych... V. T. Lamanškomu*, μέρος Α', Πετροῦπολη, 1907, σ. 247 στίχ. 17). Εἶναι προφανὲς ὅμως ὅτι στὸ κείμενο γίνε-
νεται λόγος γιὰ χωρίο μὲ τὴν ἔννοια τοῦ γηπέδου καὶ ὄχι τοῦ ὑποστατικoῦ «ἐκτὸς τοῦ ἄστεως».

πωνύμιο Κοζύλη ήπειρωτικό⁷ και άλλο να προβληματίζεται μήπως κάτω από τη λέξη κρύβεται αντίστοιχη τοπωνυμία Κοζίτσα⁸ (και κατά προέκταση μονή Κοζίτσης),⁹ όπου μια λογικοφανής υπόθεση εργασίας απαιτεί και την αντίστοιχη απόδειξη με πολυποίκιλους συνδυασμούς δεδομένων, που κάποτε οδηγεί σε αδιέξοδα και αυτοακυρώνεται στο τέλος.

Για παρόμοιους λόγους δεν υπάρχει, ως σήμερα ακόμη, μια καθαρή ατμόσφαιρα γύρω από τα τελευταία χρόνια της ζωής του Ιωάννου Αποκαύκου, των σκέψεων και των κινήσεων του και τούτο φαίνεται από την αστάθεια και τις αμφιβολίες που διατυπώνονται από σύγχρονους μελετητές.

Η Έ. Βέη-Σεφερλή λ.χ. γράφει: α) <τὸ γράμμα αὐτό> «χρονολογείται μετὰ πλείστης πιθανότητος... ἢ μετὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1227 καὶ πάντως πρὸ τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου ἀπὸ τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Ναυπάκτου (περὶ τὸ 1230, βλ. ἀνωτ. προσθήκας, σ. 210)».¹⁰ β) <τὸ γράμμα αὐτό> «ἀνήκει εἰς τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου τοῦ Ἀποκαύκου, διότι οὗτος ἐπιγράφεται Ἰωαννίκιος, ἄρα εἶχεν ἤδη καρεῖ μοναχός (μετὰ τὸ ἔτος 1229 (βλ. ἀνωτέρω, σελ. 210-11)».¹¹ γ) «εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου του († 1235;) ἀπεδέχθη τὸ ἰσάγγελον σχῆμα, μετωνομασθεὶς εἰς Ἰωαννίκιον. Τὸ γεγονός τοῦτο συνέβη πάντως μετὰ τὸ ἔτος 1229 διότι μέχρι τότε ὁ Ἀπόκαυκος ἀναγράφεται εἰς συνοδικὸν σημείωμα τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ Β΄».¹² δ) «Ἔτερα γράμματα τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἰωαννίνων ἐξ αὐτῆς τῆς περιόδου (1230-1235;) εἶναι τὰ ὑπ' ἀρ. 92, 94, 96, 98 καὶ Kurtz 6»¹³ καὶ ε) «τοῦ περιφήμου μητροπολίτου Ναυπάκτου Ἰωάννη τοῦ Ἀποκαύκου († 1235;)».¹⁴

7. Για τὴν τοπωνυμία καὶ τὴ Μονὴ Κοζύλης βλ. Δ.Δ. Τριανταφυλλόπουλου, «Ἡ ἐπισκοπὴ καὶ ἡ μονὴ Κοζύλης στὴν Ἠπειρὸ (Συναγωγὴ στοιχείων – προβλήματα)», *Πρακτικά τοῦ ΙΕ΄ Διεθνoῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, II, Β΄, Ἀθήναι, 1981, σσ. 839-62. Βλ. ἐπίσης Π. Ἀραβαντινοῦ, *Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου τῶν τε ὁμόρων ἐλληνικῶν καὶ ἰλλυρικῶν χωρῶν...*, τόμ. I-II, Ἀθήναι, 1856, (φωτ. ἀνατ. Ἰωάννινα, 1969), σ. 83: «Πολίγνη ἄλλοτε, εἰς ἣν μετετέθη ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἔδρα τῆς Νικοπόλεως μετὰ τὴν παντελεῖ ἔρήμωσιν αὐτῆς». P. Soustal - J. Koder, *Nikopolis und Kephallénia* (TIB, 3), Wien, 1981, σσ. 186-87.

8. Ἡ ὁμοσχία στὴν παράδοση τῆς λ. Κοζύλη (ἡ γραφὴ εἶναι καθαρὴ στὸ χφ *Petr. gr.* 250, φ. 72) καὶ τῆς δοτικῆς τῆς λ. Κοζίτσα > Κοζίτση (ὅπου καὶ ἡ μονὴ Κοζίτσης, ἡ τιμωμένη στὸ ὄνομα τῆς Παναγίας γνωστὴ ὡς Παναγία ἡ Ἀμπελακιώτισσα (βλ. Δ. Καλλιαμβάκου, *Ἱστορία τῆς ἱεράς μονῆς Κοζίτσης καὶ ὁ βίος τοῦ Ἀγ. Πολυκάρπου*, ἐπιμ. ἀρχιμ. Χαραλ. Δ. Βασιλοπούλου, ἔκδ. «Ὁρθοδόξου τύπου», Ἀθήναι, 1970, σσ. 12, 28 κ.ά.) θὰ μπορούσε νὰ ἐρμηνεύσει ὡς παλαιογραφικὸ σφάλμα τὴν ὑπόθεση ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος ἐπέλεξε νὰ μονάσει, ὕστερα ἀπὸ τὴν παραιτήσή του ἀπὸ τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου, σὲ μιὰ μονὴ κοντὰ στὴ Ναύπακτο καὶ πάντως κοντὰ στὸν χερσαῖο δρόμο ποὺ ὡδηγοῦσε ἀπὸ τὴ Ναύπακτο πρὸς τὴ μονὴ τοῦ Στερίου. Ἡ ἐλκυστικὴ αὐτὴ ὑπόθεση, ὕστερα ἀπὸ τὴ λεπτομερεῖα ἐξέταση τῶν δεδομένων ποὺ παρουσιάζονται στὴ μελέτη αὐτή, ἀπομακρύνεται ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴ λειτουργία της ὡς ὑπόθεση εργασίας.

9. Για τὴ μονὴ βλ. Χαραλ. Χαραλαμποπούλου, «Τὸ μοναστήρι τῆς Ἀμπελακιώτισσας Ναυπακτίας καὶ τὸ Ἀρχεῖο του», *Πρακτικά Α΄ Ἀρχαιολογικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Συνεδρίου Αἰτωλοακαρνανίας* (Ἀγρίνιο, 21-22-23 Ὀκτωβρίου 1988), Ἀγρίνιο, 1991, σσ. 372-78, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

10. Βλ. Έ. Βέη-Σεφερλή, «Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις», *BNJ* 21 (1971-1976), 224, ἀρ. 83.

11. *Ο.π.*, σ. 231, ἀρ. 92.

12. *Ο.π.*, σ. 210, ἀρ. 66· πρβλ. ὁ.π., σ. 232, ἀρ. 96: «πρὸ τοῦ θανάτου του († 1233/1235;)».

13. *Ο.π.*, σ. 210, ἀρ. 66, σημειώσεις.

14. *Ο.π.*, σ. γ΄, Προλεγόμενα.

Ὁ Κ. Λαμπρόπουλος ταλαντεύεται επίσης ὅταν γράφει:

α) «Ὁ Ἀπόκαυκος, ἀπογοητευμένος ἀπὸ τὴν καταστροφὴ τοῦ Θεοδώρου Κομνηνοῦ στὴν Κλοκότνιτσα, ἀναγκάστηκε νὰ ὑποβάλλει παραίτηση ἀπὸ τὴ μητρόπολη Ναυπάκτου καὶ νὰ ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ αὐτὴ, ἄγνωστο πότε ἀκριβῶς, πάντως πρὶν ἀπὸ τὴν 6ην Αὐγ. τοῦ 1232».¹⁵ β) «Τὸ πιθανότερο πάντως ὅτι πέθανε στὴ μονὴ Κοζύλης, ὅπως μαρτυρεῖται ἀπὸ ἐπιστολὴ του, “κύκνειο ἄσμα”, πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων Ἰωάννη... Ἀγνωστη εἶναι ἐπίσης ἡ ἀκριβὴς χρονολογία τοῦ θανάτου του πού τοποθετεῖται περὶ τὸ 1233 ἢ τὸ 1234»¹⁶ καὶ γ) «ὁ Ἀπόκαυκος ἀσπάστηκε τὸν μοναχισμό σ. 256, 257, 259: 1232/4. Ἐσωτερικὴ μαρτυρία ὁ Ἀπόκαυκος ἀσπάστηκε τὸν μοναχισμό».¹⁷

Ἡ Ἀλκμήνη Σταυρίδου-Ζαφράκα, πού ἀνήκει στὴν ὁμάδα τῶν πιὸ πρόσφατων μελετητῶν,¹⁸ ἐνῶ ἀναγνωρίζει ὅτι «οἱ ἀλλαγές στὴν ἐκκλησιαστικὴ διοίκηση δὲν ἐπῆλθαν ἀμέσως» (7 Ἰουλίου 1230 ὁ Δημήτριος Χωματιανὸς ὑπογράφει σὲ συνοδικὴ πράξη),¹⁹ ἀλλοῦ ἢ ἴδια σημειώνει ὅτι «τὸ 1231 ὁ διάδοχος τοῦ Ἰωάννη Ἀποκαύκου Νικήτας Χωνιάτης χειροτονήθηκε στὴ Νίκαια καὶ ἐπέστρεψε στὴν ἔδρα του, τὴ Ναύπακτο»²⁰ καὶ ἀλλοῦ «ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος παραιτήθηκε μᾶλλον μετὰ τὴν ἥττα τοῦ Θ. Δούκα διότι στὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πατριάρχη Γερμανὸ Β' τοῦ Μανουὴλ Δούκα (τοῦ 1231/32) ἀναφέρεται ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Ἀποκαύκου στὴ μητρόπολη Ναυπάκτου εἶχε ἤδη ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴ Νίκαια, ὅπου εἶχε χειροτονηθεῖ».²¹

Παρόμοιες ἀμφίβολες προτάσεις διατυπώνονται καὶ στὰ σχετικὰ λήμματα γιὰ τὸν μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννη Ἀπόκαυκο σὲ ἐγκυκλοπαιδικὰ²² ἢ ἄλλα προσωπογραφικὰ λεξι-

15. Βλ. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 68.

16. Ὁ.π., σ. 89.

17. Ὁ.π., σ. 257.

18. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ βιβλίο της: *Νίκαια καὶ Ἡπειρος τὸν 13ο αἰώνα. Ἰδεολογικὴ ἀντιπαράθεση στὴν προσπάθειά τους νὰ ἀνακτήσουν τὴν αὐτοκρατορία* (Ἐταιρεία Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, 7), Θεσσαλονίκη, 1990 καὶ τὰ ἄρθρα: “Ἡ κοινωνία τῆς Ἡπείρου στὸ κράτος τοῦ Θεοδώρου Δούκα” (βλ. σημ. 6 ἐδῶ) καὶ “Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης ἐπὶ Μανουὴλ Δούκα (1230-1237). Ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ”, *Πρακτικὰ ἸΙ' Πανελληνίου Ἱστορικοῦ Συνεδρίου* (29-31 Μαΐου 1992), Θεσσαλονίκη, 1993, σσ. 159-178, πού χρησιμοποιοῦν εὐρύτατα τὸ ἔργο τοῦ Ἀποκαύκου ὡς βασικὴ ἱστορικὴ πηγή, σημειώσω ἐπίσης τὴν ἐργασία της μὲ τίτλο “Συμβολὴ στὸ ζήτημα τῆς ἀναγόρευσης τοῦ Θεοδώρου Δούκα”, *Ἀφιέρωμα στὸν Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ, Πρακτικὰ Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου* (3 Ἀπριλίου 1987), Θεσσαλονίκη, 1988, σσ. 39-62 καὶ κυρίως τὸ ἄρθρο “Ἡ χρονολόγησις ἐπιστολῶν καὶ ἐγγράφων τοῦ Ἰωάννη Ἀπόκαυκου”, *Ἐγνατία* 4 (1993-1994), [Θεσσαλονίκη 1995], σσ. 143-68, ἔργο διόρθωσης τῶν χρονολογικῶν ζητημάτων τῶν κειμένων στὴν προσηγθεῖσα ἐργασία τοῦ Κ. Λαμπροπούλου.

19. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης”, σσ. 162-63.

20. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος*, σ. 86 σημ. 132. Πρὸς τῆς ἴδιας, “Ἡ χρονολόγησις” σ. 155.

21. Ὁ.π. Πρὸς καὶ “Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης”, σ. 164. Ἄν τὸ 1232 ὁ Ἀπόκαυκος εἶναι ἀκόμη μητροπολίτης (βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος*, σ. 78: «σὲ μεταγενέστερο ἔγγραφο τοῦ 1232 πού ὑπογράφει ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος»), τότε πῶς τὸν διαδέχεται τὸ 1231 ὁ Νικήτας Χωνιάτης (βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης”, σ. 164: «Τὸ 1231 ὁ διάδοχος τοῦ Ἰωάννη Ἀπόκαυκου Νικήτας Χωνιάτης»).

22. Βλ. π.χ. Ἐλευθερουδάκη, *Σύγχρονος Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμ. Β', σ. 309: «...ἀπέθανεν ὡς μοναχὸς παρητημένος τῆς μητροπόλεως αὐτοῦ ἐν τῇ μονῇ τῆς Κονίτισης περὶ τὸ ἔτος 1235» (Ν.Α. Β<έτης>). Ὁρη-

κά,²³ ἀπὸ τὰ παλαιότερα ἕως τὰ νεότερα.

Μέσα ἀπὸ τὴν ὅλη σύγχυση τὸ πρόβλημα ποὺ προέχει καὶ ποὺ παραμένει ἀδιευκρίνιστο εἶναι στὴν οὐσία ἡ στάση –πραγματικὰ μοναχική– τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου, ὅταν ὁ ἴδιος βρίσκεται μπροστὰ στὴ διαπίστωση τῆς ἀδυναμίας του νὰ κρατήσει τὸν μητροπολιτικὸ θρόνο του, μιὰ στάση ποὺ δένεται, κατὰ τὴ γνώμη μου, μὲ τὴ διαδοχὴ τῶν γεγονότων ποὺ τὸν ὀδήγησαν βαθμιαῖα στὴν ἀφάνεια καὶ στὸ τέλος. Ἀλλὰ ἡ ταλάντευση τῶν ἐρευνητῶν ἀπορρέει ἀπὸ τὴν παλαιότερη ἐπιστημονικὴ ἀποψη ποὺ ἤθελε τὸν Ἀπόκαυκο πολὺ ἐνωρὶς νὰ ἀποχωρεῖ ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ δράση, ἀπὸ μιὰ ἄλλη, ποὺ ἐπιμηκύνει τὸν χρόνο τῆς παρουσίας του στὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα χωρὶς ὅμως νὰ μπορεῖ νὰ ἀποκοπεῖ ἀπὸ τὴν πρώτη. Ἄς παρακολουθήσουμε ὅμως τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή.

α) Ὁ Ν. Βέης, παρακινήμενος ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος ἐντέλλεται πρὸς τοὺς ἐπισκόπους Ἀετοῦ, Ἀχελώου, Βουθρωτοῦ καὶ Ἀδραγαμέστου νὰ χειροτονήσουν τοὺς ἐκλεγέντας ἐπισκόπους Βονδίτσης καὶ Βελλᾶς²⁴ [στὴν ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς Ἀχελώου²⁵ ἢ στὸ καθολικὸ τῆς Μονῆς Μυροδοτούσας,²⁶] θεωρεῖ ὅτι αὐτὸς «καίπερ ὑποβαλὼν παραίτησιν, ἐξηκολούθει, ὅτε ἐξελέγη ὁ Λέων Μανουὴλ Μακρὸς ἐπίσκοπος Βελλᾶς, νὰ διέπῃ ὑπηρεσιακῶς τὴν Μητρόπολιν Ναυπάκτου μέχρι τῆς κανονικῆς ἀναρρήσεως νέου μητροπολίτου». ²⁷ Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ δὲν εὐσταθεῖ, ἐπειδὴ ὁ Ἀπόκαυκος ὑπογράφει ἔγγραφα ὡς μητροπολίτης καὶ

σκευτικὴ καὶ Ἡθικὴ Ἑγκυκλοπαιδεῖα, τόμ. 7ος, Ἀθῆναι, 1965, στ. 15-17 (Ν. Β. Τωμαδάκης): «οὗτος τὸ 1232 παρητήθη τῆς Μητροπόλεως Ναυπάκτου καὶ ἀπεσύρθη εἰς μικρὸν μοναστήριον, ἀσθενὴς πλέον καὶ ἀδύνατος, καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1233 ἀπέθανε ἐν Ἠπείρῳ». *Παγκόσμιον Βιογραφικὸν Λεξικόν* (ἐκδοτικῆς Ἀθηνῶν), Ἑκπαιδευτικὴ Ἑλληνικὴ Ἑγκυκλοπαιδεῖα, τόμ. 1, σ. 345: «Τὸ 1232 ὅμως, μετὰ τὴ συρρίκνωση τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου ἀπὸ τὶς κατακτήσεις τῶν Βουλγάρων, ἡ ἡπειρωτικὴ ἐκκλησία ὑποτάχθηκε πάλι στὸ Πατριαρχεῖο καὶ ὁ Ἀπόκαυκος ἀναγκάστηκε νὰ παραιτηθεῖ. Κατέφυγε τότε στὴ μονὴ Κοζύλης, ὅπου καὶ πέθανε ἕνα χρόνο ἀργότερα». *Ἑγκυκλοπαιδικὸ Προσωπογραφικὸ Λεξικὸν Βυζαντινῆς Ἱστορίας καὶ Πολιτισμοῦ*, ἐπιμ. Ἀλ. Γ.Κ. Σαββίδη, τόμ. Γ', Ἀθῆναι, 1998, σσ. 117-120: «... τὸ 1233, χρόνον κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ Ἀ(πό)καυκος πέθανε μὲ κλονισμένη τὴν ὑγείαν του στὸ ἡπειρωτικὸ μοναστήρι τῆς Κοζύλης».

23. Βλ. π.χ. *Lexikon des Mittelalters*, τόμ. 14, στ. 758: «* um 1150/60 † um 1233 als Mönch in Kozyle (sw. von Joannina)» [G. Prinzing]. Βλ. ἐπίσ. *ODB*, τόμ. I, Oxford, 1991, σ. 135: «....died Kozyle near Arta 1233». [R.J. Macrides] κ.ο.κ.

24. Βλ. Ν. Α. Bees, "Unedierte Schriftstücke aus der Kanzlei des Johannes Apokaukos des Metropolit von Naupaktos (in Aetolien), Aus dem Nachlass von N.A. Bees (ἐκ τῶν Καταλοπίων τοῦ Ν.Α. Βέη, ἐπιμ. Ἑλένης Βέη - Σεφερλή)", *BNJ* 21 (1971-1976), 77 ἀρ. 17.

25. Γιὰ τὴν ταύτιση τῆς ἔδρας τῆς ἐπισκοπῆς Ἀχελώου μὲ τὴν τοποθεσίαν "Ἐπισκοπή" στὸ λόφο "Αἰ - Γιάννης ὁ Ριγανάς" κοντὰ στὸ χωριὸ Μάστρο τῆς Αἰτωλίας δὲν ὑπάρχει σήμερα καμία ἀμφιβολία, βλ. Β. Κατσαροῦ, "Ἡ θέση τῆς Ἐπισκοπῆς Ἀχελώου καὶ ἡ σχέση της μὲ τὴ βυζαντινὴ πόλιν γύρω ἀπὸ τὸ λόφο 'ἐπισκοπή' κοντὰ στὸ χωριὸ Μάστρον τῆς Αἰτωλίας", *Ἱστοριογεωγραφικά*, τόμ. Β', Γιάννενα-Θεσσαλονίκη, 1988, σσ. 198-201.

26. Γιὰ τὴν πιθανότερη ταύτιση τῆς θέσης τῆς μονῆς μὲ τὴ θέση τῆς σημ. Παναγίας 'Φοινικιάς' βλ. Β. Κατσαροῦ, "Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν προβλημάτων βυζαντινῆς τοπογραφίας στὴ Δυτικὴ Στερεὰ (12ος-13ος αἰ.): Πηγές καὶ Δεδομένα", *Δώρημα στὸν Ἰωάννη Καραγιαννόπουλο*, *Βυζαντινὰ* 13 (1985), 1504-6.

27. Ν. Α. Βέη (Bees), "Λέων-Μανουὴλ Μακρὸς, ἐπίσκοπος Βελλᾶς. Καλοσπίτης, μητροπολίτης Λαρίσης. Χρυσοβέργης, μητροπολίτης Κορίνθου", *ΕΕΒΣ* 2 (1925), σ. 141.

μετά τὸν Νοέμβριο τοῦ 1227.²⁸ στηρίχτηκε κατὰ πολὺ στὴ βαρύτητα ἑνὸς χωρίου ἀπὸ μιὰ σύντομη ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν Ἀρχιεπίσκοπο Βουλγαρίας Δημήτριο Χωματιανό,²⁹ μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἀπόκαυκος ζητεῖ τὴν ἀποδέσμευση τοῦ χαρτοφύλακος Μανουὴλ Μακροῦ μετὰ τὴν ἐκλογὴ τοῦ ὡς ἐπισκόπου Βελλᾶς, πρὸς τὰ τέλη τοῦ 1227.³⁰ Στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ὁ Ἀπόκαυκος πράγματι ἐκφράζεται ὡς νὰ ἔχει ἐγκαταλείψει ἤδη τὸν μητροπολιτικὸν θρόνον: «Ὅρα κἀντούτῳ, μακαριώτατε δέσποτα, τὸ πρὸς τὴν σὴν μεγάλην ἀγιωσύνην τιμητικόν, καὶ ἐμοῦ τοῦ σοῦ Ναυπάκτου ποτέ καὶ τῆς ὑπ' ἐμέ ἀγίας ἐν Χριστῷ ἀδελφότητος...».³¹ Ἡ φράση «τοῦ σοῦ Ναυπάκτου ποτέ»,³² στὴν ὁποία ἐπικεντρώθηκε τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ὑποστηρικτῶν τῆς θεωρίας ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος ἀποσύρθηκε νωρὶς ἀπὸ τὴ Μητρόπολη Ναυπάκτου, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ φραστικὴ καὶ μόνο ἐπιλογὴ γιὰ νὰ ἀντιπαρατεθεῖ ἡ παλαιὰ αἵγλη τοῦ Ναυπάκτου καὶ ἡ τοῦ καιροῦ δεινὴ κατάστασή του, κυρίως λόγω τῶν προβλημάτων ὑγείας του.³³ Ἄλλωστε ἡ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος δὲν ἀποσύρεται, ἀλλὰ τοῦναντίον οὐδέποτε μέσα τοῦ πίστευε ὅτι ἦρθε ἡ ὥρα νὰ ἀποσυρθεῖ. Ἄν καὶ ἡ ἰδέα τῆς παραίτησης φαίνεται ὅτι γυροφέρνει στὸ νοῦ του, ὅταν γράφει τὴν ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Μεγαλυπέροχον δοῦκαν τῆς ἐπισκέψεως Ἀχελώου «τὸν Γοριανίτην»,³⁴ κυρὸν Νικόλαον», πού χρονολογεῖται ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐπισκόπου Ἀχελώου Εὐσταθίου (Ἀπρίλιος-Μαῖος 1229),³⁵ ἐν τούτοις δὲν μπορεῖ νὰ ἐκληφθοῦν τὰ γραφόμενά του διαφορετικὰ, παρὰ ὡς ἔκφραση τῶν συνήθων μεμψιμοιριῶν του, πού ἐνισχύονται πράγματι ἀπὸ τὴν προϋοῦσα σωματικὴ του ἀδυναμία: στὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ, τὸ ἐπαναλαμβανόμενο μοτίβο παραπόνων τοῦ Ἀποκαύκου ἔχει ὡς ἐξῆς: «Οὐ παραχωρεῖ δὲ τὸ δάκρυον καὶ πλείονα γράφειν σοι, πλὴν ὅ,τι εἰ πρὸς ὥρας οἱ νέοι ἀρπάζονται, ποίῳ ἔσται τὸ γῆρας ἐλπίδων, ἢ ὅτι καὶ νέκρωσιν ἐπισύρεται καὶ λίθω καλύπτεται ὡς τοῖς ὀστράκοις τὰ μαλακόςαρκα; Εἴης μοι πολυχρόνιος· ἀλλ' εἰ μὲν

28. Βλ. ἀρ. ἀπάνω σημ. 21 καὶ παρακάτω σημ. 34, 40, 42.

29. Βλ. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος», σσ. 237-38, ἀρ. 4.

30. Βλ. σχετικὰ, Π. Πολάκη, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 114. Ν. Α. Βέη, «Λέων-Μανουὴλ Μακρός», σ. 123. Ε. Βέη-Σεφερλῆ, «Προσθῆκαι καὶ Παρατηρήσεις», σ. 178-80. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 249, ἀρ. 126. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, «Ἡ χρονολόγησις» σ. 164.

31. Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, «Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχρίδος», σ. 237, ἀρ. 4, στίχ. 19-21.

32. Βλ. Ν. Βέη, «Λέων - Μανουὴλ Μακρός», σσ. 123, 141.

33. Τὰ προβλήματα ὑγείας τοῦ Ἀποκαύκου ἐμφανίζονται πολλὰς φορὲς μέσα στὸ ἔργο του, ὥστε νὰ μὴν ἀποτελοῦν ἰσχυρὸ λόγον νὰ πιστεύουμε ὅτι αὐτὰ ἀποτελοῦν ἀποδεικτικὸ ὑλικὸ γιὰ ἀκριβεῖς χρονολογικοὺς προσδιορισμούς.

34. Sophrone Pétrides, «Jean Apokaukos, Lettres et autres documents inédits», *Izvestija Russkago Archeologičeskago Instituta v Konstantinopole*, 2-3, 14, (Sofija, 1909), σ. 4 (72) ἀρ. II.

35. Βλ. Β. Κατσαρῶ, «Ἀχελῶος. Συμβολὴ στὸ πρόβλημα τῆς βυζαντινῆς πόλης», *Ἱστοριογεωγραφικά*, τόμ. Α', (Γιάννενα-Θεσσαλονίκη 1986), 45-46· πρβλ. τοῦ ἴδιου, «Ἡ θέσις τῆς ἐπισκοπῆς Ἀχελώου», σσ. 198-99. Βλ. καὶ Σ. Κ. Κίσσα, «Σχόλια σὲ ἕνα σιγίλλιον τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, μητροπολίτη Ναυπάκτου», *Ἀφιέρωμα στὴ μνήμη Στυλιανοῦ Πελεκανίδου*, Θεσσαλονίκη, 1983, σσ. 12-13.

ὄψομαί σε, Θεοῦ τὸ δῶρον καὶ τὸ πολὺ τοῦ πένθους παρακαλέσεις μου· εἰ δέ γε θανοῦμαι, ἄλλοι καὶ τὰ ἐμὰ διαρπάσσονται καὶ πλεονεκτήσει τὸν Ναυπάκτου ὁ Ἀχελώου καὶ ὑπ' αὐτοῦ πλεονεκτηθήσεται, ὅτι ὁ μὲν ἄνδρα μέτριον καὶ φιλόθεον, ἐγὼ δὲ βαρεῖς καὶ ἀπανθρώπους εὐρήσει τοὺς σκυλευτάς. Ἀλλ' ὦ θεὲ ἄναξ, ψυχοκράτορ Χριστέ, θάνοιμι ῥακενδύτης καὶ μὴ ἐπίσκοπος, ὡς κερδανῶ τὸ ἀσχύλευτον, καὶ κατέλθοιμι πρὸς τὸν ἄδην δίχα παρακρουσμάτων καὶ τῆς ὧδε κάκεισε ἀπερισκέπτου παραρριπτήσεως».³⁶ Ἡ φράση «θάνοιμι ῥακενδύτης καὶ μὴ ἐπίσκοπος» εἶναι μιὰ εὐχὴ πού κατὰ βάθος γιὰ τὴν ἐνδόμυχη ἐπιθυμία τοῦ Ἀποκαύκου λειτουργεῖ στὴν οὐσία ἀποτρεπτικὰ ὡς εὐχὴ «ἀνεκπλήρωτη»!

6) Ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ θέτει ὡς *terminum post quem* γιὰ τὴν παραίτηση τοῦ Ἀποκαύκου τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1229, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁμολογία τοῦ Ἀποκαύκου πού βρίσκεται παρέμβλητη σὲ μεταγενέστερο Σημείωμα τοῦ Πατριάρχου Γερμανοῦ,³⁷ ὅπου ἀναφέρεται: «Καὶ πρῶτα μὲν τὸν μητροπολίτην ἐκείνον τῆς Ναυπάκτου Ἰωάννην κατατιᾶται, ἄρπαγα χεῖρα τοῖς ἐπισκοπικοῖς αὐτοῦ μοναστηρίοις ἐπιβαλόντα... ἐξενεγκὼν τοῦ αὐτοῦ μητροπολίτου ὁμολογίαν κατὰ τὸν Ἀπρίλλιον μῆνα προβάσαν τῆς 6! ἐπινεμήσεως, ἥτις ἀναγνωσθεῖσα ἐπ' ἀκροάσει συνοδικῇ, ὀρισμῶ τῆς ἡμῶν μετρίότητος, εἶχεν ἐπὶ λέξεων οὕτως».³⁸ Ἡ ἄποψη τῆς Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ ἐνισχύεται τώρα καὶ ἀπὸ ἄλλα δεδομένα πού ἀνεβάζουν χρονολογικὰ τὴ βέβαιη παρουσία τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννου Ἀποκαύκου στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο, ὅπως α) τὸ «Σιγίλλιον ἡγουμενείας πρὸς τὸν Τιμόθεον Πολύλογον»,³⁹ πού χρονολογεῖται πλέον μετὰ τὰ μέσα τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1229 ἢ στὶς ἀρχὲς τοῦ 1230,⁴⁰ καὶ β) τὸ σπουδαῖο γιὰ τὴν προβληματικὴ τοῦ θέματός μας ἔγγραφο τοῦ Ἀποκαύκου «Περὶ τοῦ συνοικισμοῦ τῆς πόλεως Ἰωαννίνων»,⁴¹ πού σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη τοῦ G. Prinzing –ἀποψη πού δύσκολα ἀνατρέπεται– χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν α' Μαΐου 1232.⁴² Τὸ ὅριο

36. S. Pétridès, *Jean Apokaukos*, σ. 4 (72), ἀρ. II, στίχ. 12-22.

37. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, «Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις», σ. 210, ἀρ. 66.

38. Βλ. PG 118, στ. 797· Πρβλ. Ράλλη-Ποτλῆ, *Σύνταγμα θείων καὶ ἱερῶν κανόνων*, τόμ. Ε', σ. 106. Ἀνάλυση τοῦ πατριαρχικοῦ αὐτοῦ ἐγγράφου βλ. V. Laurent, *Les registres des actes du patriarcat de Constantinople*, I, IV, Paris, 1971, σσ. 89-92.

39. Βλ. N.A. Bees, «Unedierte», σσ. 62-64, ἀρ. 6.

40. Εἶχα χρονολογήσει τὸ «σιγίλλιον» στὰ τέλη τοῦ 1229 ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1230 [βλ. Β. Κατσαροῦ, «Μία ἀκόμη μαρτυρία γιὰ τὴ μονὴ τοῦ Κρεμαστοῦ», *Κληρονομία* 12 (1980), 372], στηριζόμενος στὰ ἐσωτερικὰ στοιχεῖα τοῦ χειμένου καὶ τὴν πλήρη γνώση τῆς καταστάσεως πού ἐπικρατοῦσε στὴ μονὴ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἡγουμένου τῆς, τὴ χρεῖα τοῦ ἐπιτοπίου καὶ ἀρμοδίου ἐπισκοπικοῦ θρόνου καὶ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Γοριανίτη μ' ἓναν ἰσχυρὸ *terminus post quem* («ἕως μεσοῦντος τοῦ Δεκεμβρίου») τοῦ χειμένου (πρβλ. G. Prinzig, «Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung im Machtbereich der epirotischen Herrscher Michael I. und Theodoros Dukas II.», *HX* 25 (1983), 52 σημ. 58). Ἡ δημοσίευσή τοῦ ἄρθρου τοῦ Σ.Κ. Κίσσα, «Σιγίλλιον», σσ. 177-78, ὅπου ἐπαναλαμβάνεται ἡ ὅλη ἐπιχειρηματολογία, ἐπιβεβαιώνει πλέον ὅτι ἡ χρονολόγησή μου ἐκείνη ἐνισχύεται, ὥστε νὰ θεωρεῖται βέβαιη ἡ παρουσία τοῦ Ἀποκαύκου στὸν μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου στὰ τέλη τοῦ 1229/ἀρχὲς τοῦ 1230.

41. Βλ. Ἀθ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, «Περὶ συνοικισμοῦ τῶν Ἰωαννίνων μετὰ τὴν Φραγκικὴν κατὰκτησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *ΔΙΕΕ* 3 (1889), σσ. 454-55. Βλ. ἐπίσης Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, *Νίκαια καὶ Ἡπειρος*, σ. 78 καὶ σημ. 111, ὅπου καὶ προηγούμενη σχετικὴ βιβλιογραφία.

42. Βλ. G. Prinzing, «Studien zur Provinz- und Zentralverwaltung», I, *HX* 24 (1982), σσ. 93, 97· πρβλ. Κ. Λαμπρόπουλος, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 299. Βλ. καὶ Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, «Ἡ χρονολό-

αὐτὸ εἶναι αὐτονόητο ὅτι ἀνατρέπει τὶς παλαιότερες ἀπόψεις ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος παραιτήθηκε νωρὶς ἀπὸ τῆ Μητρόπολη Ναυπάκτου, κι ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, ὅχι μόνο ἐνισχύει τὴν ἀποψη ὅτι ὁ Ἰωάννης κράτησε τὰ ἡνία τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων ἕως αὐτὴ τὴ χρονικὴ στιγμή, ἀλλὰ καὶ ἐρμηνεύει τὴν ἀκολουθία τῶν γεγονότων κατὰ τρόπο ἱκανοποιητικό.

Ἡ ἀποψη ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος παραιτήθηκε μετὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ Θεοδώρου Δούκα στὴν Κλοκόντισσα (9 Μαρτίου 1230), ὅπως εἶδαμε παραπάνω,⁴³ δὲν εὐσταθεῖ. Ἐχει ἐπισημανθεῖ, ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Θεοδώρου Μανουὴλ Δούκας ἐπιχείρησε νὰ ἔλθει σὲ συνεννόηση μὲ τὸν πάπα πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπηύθυνε ἐπιστολή.⁴⁴ Ἡ ἀρνητικὴ ἐξέλιξη ἀπὸ τὴν ἀπάντηση τοῦ πάπα, πού τοποθετεῖται περίπου τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1232,⁴⁵ ὑπῆρξε ἀφορμὴ καὶ ἀφετηρία γιὰ νὰ στραφεῖ ὁ Μανουὴλ πρὸς τὴ Νίκαια καὶ νὰ ἐπιδιώξει τὴν ἐπανασύνδεση τῶν σχέσεων μὲ τὸν πατριάρχη Γερμανό.⁴⁶

Τότε φαίνεται ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος ἔλαβε τὴν ἀπόφαση νὰ παραιτηθεῖ. Τὸ γεγονὸς ὅτι τὸν Μάιο τοῦ 1232 ὑπογράφει ἀκόμη ἓνα κείμενο ὅπως τὸ «Σημείωμα περὶ οἰκισμοῦ τῶν Ἰωαννίνων»⁴⁷ ὑποδηλώνει ὅτι ἀπὸ αὐτὴ τὴ στιγμή καὶ μετὰ καὶ μέχρι τὴν τελεσίδικη ἀπόφαση τῆς Πατριαρχικῆς συνόδου τῆς Νίκαιας, ὅπου ἐξέλεξε τὸν διάδοχό του στὸν θρόνο καὶ τοποθέτησε ὡς Πατριαρχικὸ ἑξαρχο τῆς Ἡπειρωτικῆς Ἐκκλησίας τὸν Χριστόφορο Ἀγκύρας,⁴⁸ στὸ διάστημα δηλαδὴ ἀπὸ τὸν Μάιο ἕως τὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 1232, μπορούμε νὰ τοποθετήσουμε τὸ γεγονὸς τῆς παραίτησής τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου καὶ τῆς ἀπόφασής του νὰ γίνεῖ μοναχὸς καὶ νὰ μεταβεῖ στὴ Μονὴ Κοζύλης.

Ἄν τὸ ἓνα ζήτημα εἶναι ἡ χρονικὴ προσέγγιση τῆς στιγμῆς κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἀπόκαυκος ἐγκατέλειψε τὴ Μητρόπολη Ναυπάκτου, ἓνα ἄλλο συναφὲς μ' αὐτὸ εἶναι τὸ πρόβλημα τῆς παρακολούθησής τῶν κινήσεων τοῦ Ἀποκαύκου στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του.

γηση", σσ. 154-55, ὅπου ἀναφέρεται ἡ πρόταση τοῦ L. Stiernon ("Les origines du Despotat d'Epire. A propos d'un livre recent", *REB* 17 (1959), 108 σημ. 29) γιὰ τὴ χρονολόγησή τοῦ ἐγγράφου στὸ 1227, μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς ἰνδικτιώνας ἀπὸ ε' σὲ ιε', ἀποψη πού δέχονται οἱ Τωμαδάκης, Βρανούσης καὶ ἡ Ἀ. Σταυρίδου - Ζαφράκα (ὅ.π., σ. 155 σημ. 49). Διαφορετικὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ V. Laurent, *Les regestes*, τόμ. I, τευχ. IV, Paris, 1971, σ. 92, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι τὸ ἐγγραφο χρονολογεῖται στὸ 1232.

43. Βλ. παραπάνω σ. 125.

44. Βλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, "Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης", σσ. 168-69 σημ. 38, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Βλ. καὶ F. Bredenkamp, *The Byzantine Empire of Thessaloniki (1224-1242)*, Johannesburg, 1983, σσ. 206-7.

45. Ὁ.π., Ἡ ἀπάντηση τοῦ πάπα Γρηγορίου χρονολογεῖται στὴν 1η Ἀπριλίου τοῦ 1232.

46. Ἡ Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, "Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης", σ. 165 γράφει: «Δὲν εἶναι σαφές, ἂν ἡ πρωτοβουλία γιὰ τὴν προσέγγιση προῆλθε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας ἢ ἀπὸ τὸν Μανουήλ. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι νὰ ξεκίνησε ἀπὸ τὸν Μανουήλ καὶ νὰ ἐπιτεύχθηκε μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Πατριάρχου». Εἶναι αξιοσημείωτο ὅτι σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ τοποθετοῦνται καὶ τὰ πρῶτα κείμενα πού ἀνταλλάσσονται μὲ τὸ Πατριαρχεῖο (ὅ.π., σ. 165 σημ. 27).

47. Βλ. παραπάνω σημ. 42.

48. Βλ. σχετικὰ A. D. Karpozilos, *The Ecclesiastical Controversy Between the Kingdom of Nicaea and the Principality of Epiros (1217-1233)*, [Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται, 7], Θεσσαλονίκη, 1973, σσ. 89-93, 106.

Ἔχει ἐπισημανθεῖ τὸ πλῆθος τῶν ἀνθρώπων ποὺ ἀπαρτίζουν τὸν “κύκλο” τοῦ Ἀποκαύκου ἀπὸ ὅλους τοὺς μελετητὲς κι ἔγιναν προσπάθειες νὰ διερευνηθοῦν ὅλες οἱ πτυχὲς τῆς συμπεριφορᾶς τῶν προσωπικότητων μὲ τίς ὁποῖες ἦλθε σὲ ἐπαφὴ καὶ ἀνέπτυξε φιλικὲς σχέσεις.⁴⁹ Ἔχω τὴ γνώμη ὅμως ὅτι παραμελήθηκε ἓνας τομέας αὐτοῦ τοῦ ζητήματος, πολὺ σημαντικὸς γιὰ τὴν κατανόηση τῆς ἀλληλουχίας τῶν γεγονότων καὶ κυρίως τῆς μοναχικῆς πορείας τοῦ τραγικοῦ προσώπου τοῦ μητροπολίτη Ναυπάχτου περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς του, ὅταν ὁ ἴδιος διαπιστώνει ὅτι ἀπὸ τῆ χορεία ἐκείνων τῶν φίλων τοῦ παρελθόντος ἐλάχιστοι τοῦ ἀπέμειναν πιά, γιὰ νὰ τὸν ὑπολογίζουν. Ἀπὸ ὅλους τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς ἡγέτες τῆς μητρόπολός του μόνο ἓνας: Ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων! Κατὰ ἓναν περιέργο τρόπο ἡ ἐσωτερικὴ ἀγωνία τοῦ Ἀποκαύκου συνυφαίνεται μὲ τὴν πορεία τῆς ἐξάρτησής του ἀπὸ τὸν μοναδικό του φίλο, τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων, ἀλλὰ καὶ ἡ κατανόηση τῆς πορείας τῶν γεγονότων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ διαλεύκανση ἑνὸς πλήθους προβλημάτων, ὅπως εἶναι π.χ. ἐκεῖνα ποὺ ἐπισημαίνουν τὰ ἐρωτήματα: Ποιὸς εἶναι αὐτὸς ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων; Ποιὸς εἶναι ὁ περίγυρος τῶν προσώπων ποὺ τὸν στηρίζουν; Πότε καὶ γιατί ὁ Ἀπόκαυκος προσκολλᾶται ἀποκλειστικὰ σ’ αὐτόν, περιμένει τὴ δική του βοήθεια καὶ ἀποβλέπει στὸ πρόσωπό του γιὰ τὴ ρύθμιση τῆς πορείας τῶν πραγμάτων τῆς μητρόπολης Ναυπάχτου; Καὶ στὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δὲν ἔχουν δοθεῖ ὡς τώρα συγκεκριμένες ἢ ικανοποιητικὲς ἀπαντήσεις. Ὁ Κ. Λαμπρόπουλος π.χ. θεωρεῖ ὅτι ὁ Νεόφυτος, ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων, ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων καὶ μετὰ τὰ τέλη τοῦ 1226/1227,⁵⁰ χωρὶς νὰ λαμβάνει ὑπόψη του τὰ γραφόμενα τοῦ Ἀποκαύκου γιὰ τὴν ἐκλογή ἑνὸς ἐπισκόπου γιὰ τὴν ἴδια ἐπισκοπὴ ποὺ τὸν ἐπέβαλε ὁ Θεόδωρος Δούκας.⁵¹

Ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλὴ ἀναφέρεται σ’ ἓναν ἀνώνυμο ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων πρὸς τὸν ὁποῖο ἀπευθύνονται ὅλες οἱ ἐπιστολὲς τοῦ Ἀποκαύκου μέχρι τὸ τέλος του.⁵² Μέσα σὲ μιὰ περίοδο χρονικὰ περιορισμένη τὰ δεδομένα μποροῦν καὶ πρέπει νὰ μποῦν σὲ μιὰ τάξη, ἔχοντας ὑπόψη μας πάντα ὀρισμένες χρονολογικὲς σταθερὲς ποὺ δὲν ἀμφισβητοῦνται εὐκόλα ἢ, καλύτερα, εἶναι ἀποδεκτὲς σχεδὸν ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν εἰδικῶν ἐρευνῶν. Αὐτὲς οἱ σταθερὲς εἶναι οἱ ἀκόλουθες:

1. Ἡ σύνοδος τῆς Ἄρτας (Φεβρουάριος 1227).⁵³

2. Ἡ στέψη τοῦ Θεοδώρου Δούκα (Πεντηκοστὴ τοῦ 1227).⁵⁴

49. Βλ. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σσ. 69-87 καὶ 118-68.

50. Ὁ.π., σ. 150 σημ. 222.

51. Βλ. παρακάτω, σ. 133.

52. Ἐ. Βέη-Σεφερλὴ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 225, ἀριθ. 83.

53. Βλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγηση τῶν ἐπιστολῶν καὶ ἐγγράφων τοῦ Ἰωάννη Ἀποκαύκου”, σ. 152 καὶ σημ. 38, 39.

54. Γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ χρόνου στέψης τοῦ Θεοδώρου Δούκα βλ. Α. Karpozilos, “The Date of Coronation of Theodoros Doukas Angelos”, *Βυζαντινὰ* 6 (1974), 253-261· Ἐ. Βέη-Σεφερλὴ, “Ὁ χρόνος στέψεως τοῦ Θεοδώρου Δούκα ὡς προσδιορίζεται ἐξ ἀνεκδότων γραμμάτων Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου”, (ἀνάτυπο ἐκ τοῦ XXI τόμου τῶν *BNJ*, σσ. 272-79), Ἀθήναι, 1975, [= *BNJ* 21 (1971-1976), 272-79]· Κ. Λαμπρόπουλος, “Ὁ χρόνος τῆς στέψης τοῦ ἡγεμόνα τῆς Ἠπείρου Θεοδώρου Α΄, Κομνηνοῦ”, *HX* 29 (1987), 133-44. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Συμβολὴ στὸ ζήτημα τῆς ἀναγόρευσης τοῦ Θεοδώρου Δούκα”, *Ἀφιέρωμα*

3. Ἡ περίοδος τῆς ἀσθένειας τοῦ Ἀποκαύκου στὴν περιοχὴ Λαρίσσης (Ἰούλιος 1227).⁵⁵
4. Ἡ σύνοδος τῆς Βόνιτσας (15 Αὐγούστου 1227).⁵⁶
5. Ἐγγραφο γιὰ τὴ χειροτονία τῶν ἐπισκόπων Βονδίτσης καὶ Βελλᾶς (Νοέμβριος 1227).⁵⁷
6. Συνοδικὸ σημείωμα κληρικῶν τῆς Ναυπάκτου (4 Ἀπριλίου 1228).⁵⁸
7. Θάνατος τοῦ ἐπισκόπου Ἀγελώου Εὐσταθίου (Μ. Παρασκευὴ τοῦ 1229).⁵⁹
8. Σιγίλλιον ἡγουμενείας Τιμοθέου Πολυλόγου (Δεκέμβριος 1229 ἢ ἀρχὲς 1230).⁶⁰
9. Πιττάκιον Μανουὴλ Δούκα πρὸς τὸν Πατριάρχη Γερμανὸ Β' (μετὰ τὴν ἀπάντησιν τοῦ πάπα, Ἰανουάριος 1232).⁶¹
10. Ἀντίγραμμα τοῦ Πατριάρχη Γερμανοῦ Β' πρὸς τὸν Μανουὴλ Δούκα (Μαΐος-Αὐγούστος 1232).⁶²
11. Ἐκλογὴ τοῦ Χριστοφόρου Ἀγκύρας ὡς πατριαρχικοῦ ἐξάρχου στὴν Ἡπειρο (Νίκαια, 6 Αὐγούστου 1232).⁶³
12. Σύνοδος τῆς Θεσσαλονίκης (Ἰανουάριος 1233).⁶⁴

Ἡ ὁμάδα τῶν ἐπιστολῶν πού συνδέουν τὸν μητροπολίτη Ναυπάκτου Ἰωάννη Ἀπόκαυκο μὲ τοὺς ἐπισκόπους Ἰωαννίνων,⁶⁵ οἱ ὁποῖοι σχετίζονται ἐμφανῶς μὲ τὴν τελευταία πράξι τῆς τραγωδίας τοῦ βίου του, δὲν ἔχει, ἀσφαλῶς, προσεχθεῖ ἰδιαίτερα. Ἡ ἀπομόνωσις καὶ ἡ μελέτη αὐτῶν τῶν ἐπιστολῶν ἀποδίδει, ὅπως θὰ δοῦμε, ἐν πολλοῖς νέα στοιχεῖα.

Ὀνομαστὶ ἀναφερόμενος ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων μέσα στὸ Corpus τῶν ἐπιστολῶν «τοῦ

στὸν Ἐμμανουὴλ Κριαρᾶ, Θεσσαλονίκη, 1988, σσ. 37-62. Ἡ προσέγγισις τοῦ γεγονότος τῆς στέψης (Μαΐος-Ἰούνιος 1227), [βλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησις”, σσ. 153, 158] ἀπὸ τὴν Ἐ. Βέρη-Σεφερλῆ, ἡ συμπίεσις τῶν χρονικῶν ὁρίων (τέλη Μαΐου – ἀρχὲς Ἰουνίου 1227) ἀπὸ τὴν Σταυρίδου-Ζαφράκα (βλ. Νίκαια καὶ Ἡπειρος, σ. 71) καὶ τὸ τρίμηνο τοῦ προσδιορισμοῦ τῆς Συνόδου τῆς Ἁρτας γιὰ τὴ στέψιν πού ὁδηγεῖ τὸν F. Bredenkamp (*The Byzantine Empire of Thessaloniki*, σσ. 153-54 σημ. 267) νὰ θέσει ὅρια ἀπὸ 1ης Ἰουνίου ἕως τὸν Αὐγούστο τοῦ 1227 συγκλίνουν στὴν πρὶν πιθανὴ ἡμέρα στέψης τοῦ Θεοδώρου τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστής τοῦ 1227, ἡμέρα πού κατὰ παράδοσιν προτιμοῦσαν πολλοὶ βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες νὰ πραγματοποιοῦν τὴν τελετὴ τῆς στέψης τους.

55. βλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησις”, σ. 159, ὅπου ἀναγραφὴ τῶν πηγῶν καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας.

56. Ὁ.π., σ. 162 καὶ σημ. 73.

57. Ὁ.π., σ. 164 καὶ σημ. 80-81.

58. Ὁ.π., σ. 164, ἀρ. 36.

59. βλ. παραπάνω σημ. 35, 40, ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία.

60. Ὁ.π., ὅπου σχετικὴ βιβλιογραφία.

61. F. Miklosich-J. Müller, *Acta et Diplomata Graeca*, τόμ. III, Wien, 1865, σσ. 59-62, ἀρ. XIII.

62. Ὁ.π., σσ. 62-65, ἀρ. XIV.

63. βλ. Ed. Kurtz, “Christophoros von Ankyra als Exarch des Patriarchen Germanos II”, *BZ* 16 (1907), 120-42. βλ. ἐπίσης Α. D. Karpozilos, *The Ecclesiastical Controversy*, σσ. 90, σημ. 11, 164. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ Αὐτοκρατορία τῆς Θεσσαλονίκης”, σ. 162 καὶ σημ. 19.

64. Ὁ.π., σσ. 167 καὶ σημ. 34, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

65. εἶναι τὰ ὑπ' ἀριθ. 1, 66, 83, 84, 85, 86, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98 καὶ 109 κείμενα κατὰ τὴν ἔκδοσιν: “Ἐκ τῶν καταλοίπων Ν.Α. Βέρη”, καθὼς καὶ τὸ ὑπ' ἀριθ. 6 κείμενο τῆς ἔκδοσης Ed. Kurtz (“Christophoros von Ankyra”, Ὁ.π., σσ. 140-41), ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τοὺς ἐπισκόπους Ἰωαννίνων.

Ναυπάκτου πρὸς τὸν Ἰωαννίνων» καὶ τὰνάπαλιν εἶναι ὁ Νεόφυτος. Ὁ «πανιερώτατος ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων» Νεόφυτος «ἀδελφὸς καὶ συλλειτουργός» τοῦ Ἀποκαύκου ἀναφέρεται σὲ «*Σημείωμα διαζυγίου*»,⁶⁶ ἓνα κείμενο ποὺ ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ ὀρθὰ χρονολογεῖ στὰ 1217/1218.⁶⁷ Ἐπειδὴ δὲν ὑπάρχουν ἐνδιάμεσες πληροφορίες, ὁ Νεόφυτος πρέπει νὰ παρέμεινε στὴν ἐπισκοπὴ Ἰωαννίνων γιὰ ἀρκετὰ χρόνια, ὅχι ὅμως ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ ποὺ χρονολογεῖται ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Βοθρωτοῦ Δημήτριον ἀπὸ τὴν ὁποία μαθαίνουμε ὅτι πέθανε ὁ «καλὸς Ἰωαννίνων».⁶⁸ Τότε ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου παροτρύνει τὸν Δημήτριον νὰ τοῦ ὑποδείξει κατάλληλο πρόσωπο γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων, «*εἶνα μὴ πάλιν ἡ βασιλικὴ μὲ δυναστεία διάσῃται*».⁶⁹

Σὲ ἐπιστολὴ τοῦ Ναυπάκτου «πρὸς τὸν βασιλέα» (τέλη 1226) ὁ Ἀπόκαυκος γράφει: «*δέσποτά μου, χθὲς ἐποίησα ἐξ ὀρισμοῦ σου Ἰωαννίνων ἐπίσκοπον καὶ σήμερον πάλιν περὶ ἑαυτὴν ἡ βασιλεία σου καὶ ταύτην ἔλκει τὴν ἐκκλησίαν...*».⁷⁰ Ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, συνδυάζοντας ὀρθὰ τὰ χωρία τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποκαύκου «πρὸς τὸν Βοθρωτοῦ» καὶ «πρὸς τὸν βασιλέα» καταλήγει στὰ ἀκόλουθα συμπεράσματα: «ἀποθανόντος τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων (πρὸ τοῦ τέλους τοῦ 1226) ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου προεχείρισεν “ἐξ ὀρισμοῦ” τοῦ Θεοδώρου Δούκα ἐπίσκοπον, ὅστις ὅμως ἦτο ὀλιγόβιος (τέλη τοῦ 1226 ἕως καὶ ὀλίγον μετὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1227). Ἀποθανόντος δὲ καὶ τούτου ζητεῖ τὴν γνώμην τῶν ἐπισκόπων Βοθρωτοῦ [Δημητρίου], Βελᾶς [Μανουὴλ Μακροῦ] καὶ Δρυϊνουπόλεως [Θωμᾶ], περὶ τοῦ πρακτέου, πλὴν συντόμως, ἵνα μὴ ἐξαναγκασθῇ καὶ πάλιν εἰς χειροτονίαν ἀκαταλλήλου προσώπου. Ἐχομεν δηλ. μετὰ τῶν τελευταίων μηνῶν τοῦ 1226 καὶ τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1227 ἢ ὀλίγον μετ’ αὐτόν, δύο χειροτονίας ἐπισκόπων Ἰωαννίνων»⁷¹ καὶ καταλήγει: «ὅπως καὶ νὰ ἔχῃ τὸ πρᾶγμα ὁ ἐπίσκοπος αὐτὸς <ὁ νεοεκλεγείς> εἶναι ὁ ἀποδέκτης ὅλων τῶν πρὸς τὸν Ἰωαννίνων γραμμάτων, ἅτινα ἀπέστειλεν ὁ Ἀπόκαυκος, οὐχὶ πλέον ὡς μητροπολίτης, ἀλλ’ ὡς ἀπλοῦς μοναχός Ἰωαννίκιος».⁷²

Οὐδεμία λοιπὸν μεταβολὴ συνετελέσθη, κατὰ τὴν Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, στὴν ἐπισκοπὴ Ἰωαννίνων ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1227 καὶ μετέπειτα. Συνεπῶς ὁμιλοῦμε γιὰ δυὸ ἢ τρεῖς ἐπισκόπους Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸ ἔτος 1217/1218 ἕως τὰ τέλη τῆς ζωῆς τοῦ Ἀποκαύκου κατὰ τὴν ἀποψη τῆς Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ καὶ ἡ ἀποψη αὐτὴ μέχρι τὰ τέλη τοῦ 1227 μᾶς βρίσκει ἀπόλυτα σύμφωνους.

66. N.A. Bees, “Unedierte”, σ. 5. 162 ἀριθ. 1.

67. “Ο.π.», σ. 164.

68. “Ο.π.», σ. 141, ἀριθ. 83, στίχ. 6-7: «*φήμης δὲ ἐλθούσης εἰς ἐμὲ παρὰ Δρυϊνουπολίτου διακόνου τὸν καλὸν ἀποβιῶναι Ἰωαννίνων*». Γιὰ τὴ χρονολόγησιν βλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησις”, σσ. 150-51 ἀριθ. 8.

69. N.A. Bees, “Unedierte”, σ. 141, ἀριθ. 83, στίχ. 9-10.

70. “Ο.π.», σ. 141, ἀριθ. 84, στίχ. 17-19. Γιὰ τὴ χρονολόγησιν τῆς ἐπιστολῆς βλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 226. Πρβλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησις”, σ. 151, ἀριθ. 9.

71. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 225.

72. Αὐτόθι.

Ἄν καὶ πράγματι τὸ ὄνομα “Ἀνθιμος”, ἐνὸς δῆθεν «βραχύδιου» ἐπισκόπου Ἰωαννίνων, μὲ τὸ ὁποῖο προβληματίζεται σὲ ἄλλο σημεῖο ἢ Ἑ. Βέη-Σεφερλῆ,⁷³ σχολιάζοντας τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου «τῷ ἀγιωτάτῳ ἀγαπητῷ δεσπότη μου τῷ Ἰωαννίνων ὁ ἁμαρτωλὸς Ἰωαννίκιος»,⁷⁴ δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἐκδοτικὸ σφάλμα τοῦ E. Kurtz⁷⁵ ποὺ συνήγησε ἓνα τμήμα ἐπιστολῆς τοῦ Μητροπολίτη Ναυπάκτου «πρὸς τὸν μοναχὸν Ἀνθιμον...»⁷⁶ μὲ τὴν προαναφερόμενη ἐδῶ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι δὲν ὑπῆρξε, ὅπως θὰ δοῦμε, ἄλλο πρόσωπο ἐπισκόπου Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸν ἐκλεγέντα (περὶ τὰ τέλη τοῦ 1227) μὲ σύμφωνη γνώμη τοῦ Ναυπάκτου καὶ τῶν ἐπισκόπων Βοθρωτοῦ, Βελᾶς καὶ Δρυϊνουπόλεως.

Ἡ πλάνη γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς “Ἀνθίμου” ὡς ἐπισκόπου Ἰωαννίνων, τὸν ὁποῖο δὲν ἀπέκλεισε ἐντελῶς ἢ Ἑ. Βέη-Σεφερλῆ,⁷⁷ βρίσκει τὴ συνέχειά της στὸ φανταστικὸ ὄνομα “Ἰωάννης”, τὸ ὁποῖο εἶναι ἄγνωστον πῶς ἐφευρέθη ἀπὸ τὸν Κ. Λαμπρόπουλο, γιὰ νὰ προσδιορίσκει κατ’ αὐτόν, ὁ ἓνας καὶ μόνος ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων μὲ τὸν ὁποῖο ἀλληλογραφεῖ ὁ Ἀποκαυκος μέχρι τὸ τέλος τοῦ βίου του.⁷⁸

Ἄν ἐξετάσουμε τὸ σύνολο τοῦ Corpus τῶν ἐπιστολῶν πρὸς καὶ ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων,⁷⁹ πράγματι διακρίνουμε τὰ διαφορετικὰ ἐπίπεδα οἰκειότητος τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὰ πρόσωπα. Ἀπὸ τὸ πληροφοριακὸ ὕλικό τοῦ περιεχομένου μποροῦμε νὰ διακρίνουμε ὑποομάδες μέσα στὸ Corpus, οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι ξένες ἀπὸ τὰ διαφορετικὰ χρονολογικὰ πλαίσια στὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν καὶ ἀπὸ τίς διαφοροποιήσεις ποὺ μποροῦν νὰ διαπιστωθοῦν ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα. Ἄν ἐξετάσει π.χ. κανεὶς τὸ «Σημείωμα διαζυγίου... ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ πανιερωτάτου ἐπισκόπου Ἰωαννίνων ἀδελφοῦ ἡμῶν καὶ συλλειτουργοῦ κυρ Νεοφύτου...»⁸⁰ μπόρεῖ νὰ ἐπισημειώσῃ πλὴν στὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων τὰ ἐπίθετα καὶ τοὺς προσδιορισμούς (ιερώτατος, ἀδελφός καὶ συλλειτουργός) ποὺ δὲν ὑποδηλώνουν οἰκειότητα τοῦ μητροπολίτη πρὸς τὸν ἐπίσκοπο παρὰ μόνον ὁσπινεὺς ἐπιτρέπει ἢ ἐπίσημη ἱερατικὴ γλώσσα καὶ ἢ προσφώνηση· ἄλλωστε καὶ ἡ χρονικὴ ἀπομάκρυνση τοῦ κειμένου ἀπὸ τὸ ἐπίμαχο χρονικὸ ὄριο 1226/1227 (κατὰ τὸ ὁποῖο ἐπέρχεται μεταβολή) καθιστᾷ καὶ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο τοῦ «σημειώματος» ἀνεξάρτητο ὡς μονάδα μέσα στὸ Corpus τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποκαύκου πρὸς τὸν Ἰωαννίνων. Ὁ Νεόφυτος πρέπει νὰ εἶναι ὁ συντάκτης τοῦ αἰτίλου κειμένου,⁸¹ τὸ ὁποῖο ὀρθῶς ἢ Ἑ. Βέη-Σεφερλῆ ἀποκλείει νὰ ἐξῆλθε ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ Ἀποκαύκου.⁸² Στὸ κείμενο ἢ ἀναφορὰ τοῦ «πανευκλεοῦς μεγάλου λογαρια-

73. Ὁ.π., σ. 210-211, ἀριθ. 66.

74. N.A. Bees, “Unedierte”, σ. 121, ἀριθ. 66.

75. Ed. Kurtz, “Christophoros von Ankyra”, σ. 142.

76. S. Pétridès, “Jean Apokaukos”, σ. 5 (73), ἀριθ. III, στίχ. 22-24. Πρβλ. καὶ N.A. Bees, “Περιγραφή τοῦ κώδικος Ἰσαάκ τοῦ Μεσοποταμίτου (= Petrop. graec. CCL)”, *BNJ* 21 (1976), 23.

77. Ἑ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σσ. 210-11: «τότε πιθανῶς θὰ ἡδυνάμεθα νὰ εἰκασωμεν τὸ ὄνομα τοῦ ἀνωνώμου ἐπισκόπου Ἰωαννίνων, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο Ἀνθιμος».

78. Κ. Λαμπρόπουλος, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σσ. 134-35.

79. Τοὺς ἀριθμοὺς βλ. στὴ σ. 132 σημ. 65.

80. Βλ. Ἑ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 162, ἀριθ. 1.

81. Βλ. N.A. Bees, “Unedierte”, σ. 146, ἀριθ. 93.

82. Ἑ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 231, ἀριθ. 93.

στοῦ»⁸³ καὶ ἡ φράση «τὸν πανευκλέεστατον μέγαν λογαριαστήν»⁸⁴ συνδέεται, νομίζω, μὲ τὸ πρόσωπο τοῦ λογαριαστοῦ Ἰωάννου Κοστομοίρη καὶ μάλιστα σὲ μιὰ ἐποχὴ πρὶν ἀπὸ τὴν ἐκλογὴν τοῦ στὴ θέσιν τοῦ μητροπολίτη Νέων Πατρῶν (1222).⁸⁵

Ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου «τῷ ἁγιωτάτῳ Ἰωαννίνων καὶ τῷ λαμπροτάτῳ πνευματικῷ υἱῷ κῡρ Θεοδώρῳ τῷ Βατάτζῃ»⁸⁶ διακρίνεται ἀνάμεσα στὸ σύνολο τοῦ Corpus, ἐπειδὴ φαίνεται ὅτι ἀπευθύνεται σ' ἓναν νέο καὶ ἄπειρο ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων, νουθετώντας τον γιὰ τὸν τρόπο ἀντιμετώπισης τοῦ ἁμαρτήματος τῆς αἰμομιξίας μεταξὺ ἀδελφῶν ἐκ πατρὸς ἢ μητρὸς (μηλαδέλφων). Ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ ἐπισημαίνει ὀρθῶς ὅτι ὁ ἀποδέκτης εἶναι νεοεκλεγείς ἐπίσκοπος· εἶναι ἀμφίβολο ὅμως ἂν αὐτὸς εἶναι διάδοχος τοῦ ἐπισκόπου ποὺ ἀναφέρεται ὡς τεθνεὺς στὴν ἐπιστολὴ τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Βοθρωτοῦ Δημήτριον.⁸⁷ Συνεπῶς καὶ ἡ χρονολόγηση τοῦ κειμένου «ἢ μετὰ τὸ Φθινόπωρο τοῦ ἔτους 1226 ἢ μετὰ τὸν Νοέμβριον τοῦ 1227»,⁸⁸ μὲ βάση τὰ ὅσα ἐκθέσαμε στὴν ἀρχή, τίθεται ὑπὸ ἀμφισβήτηση. Στὸ κείμενο δὲν ὑπάρχει κανένα στοιχεῖο οἰκειότητος πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Ναυπάκτου καὶ ἡ μεσολάβηση τοῦ «πνευματικοῦ υἱοῦ» Θεοδώρου Βατάτζη γιὰ τὸ αἶτημα τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων ἐπὶ ἐνὸς τρέχοντος κανονικοῦ ζητήματος δηλώνει, ὅπως καὶ ἡ συγkraτημένη εἰρωνεία τοῦ Ἀποκαύκου γιὰ τὶς ἀπαραίτητες γνώσεις ποὺ πρέπει νὰ διαθέτει ἓνας ἐπίσκοπος, ὅτι ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ ἓναν ἄπειρο ἢ ἀμόρφωτο ἐπίσκοπο.⁸⁹ Δὲν ἀποκλείεται ἡ ἐπιστολὴ νὰ ἀφορᾷ τὸν διάδοχο τοῦ Νεοφύτου, τὸν ὁποῖο ἐπέβαλε μὲ ὄρισμό ὁ Θεόδωρος Δούκας καὶ γιὰ τὸν ὁποῖο ἡ δυσφορία τοῦ Ἀποκαύκου ἐμφανίζεται τόσο στὴν ἐπιστολὴ «πρὸς τὸν Βοθρωτοῦ»,⁹⁰ ὅσο καὶ σ' ἐκείνη πρὸς τὸν ἴδιο «τὸν βασιλέα»⁹¹ Θεόδωρο Δούκα, πρὸς τὸν ὁποῖο εὐθαρσῶς λέγει ὅτι τοῦ ἐπεβλήθη «ἐξ ὁρισμοῦ» του ὁ ἐν λόγῳ ἐπίσκοπος.⁹² Ἄλλωστε ὁ Ἀπόκαυκος παραπονεῖται καὶ ἄλλοι στίς ἐπιστολές του, γιὰ τὶς ἐπιλογές τοῦ Θεοδώρου ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν ἀμόρφωτων κληρικῶν.⁹³

83. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 146, ἀριθ. 93, στίχ. 6.

84. "Ο.π., στίχ. 22.

85. Γιὰ τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Κοστομοίρη μὲ τὸν Ἀπόκαυκο βλ. τώρα Δ.Β. Γόνη, "Ἰωάννης Κοστομοίρης-Μεσοποταμίτης, μητροπολίτης Νέων Πατρῶν (Ἰπάτης)", *Θεολογία* 65 (1994), 757-64 (καὶ σὲ αὐτοτελές ἀνάτυπο, Ἀθήναι, 1995, σσ. 45-52). Γιὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ στὴ μητρόπολη Νέων Πατρῶν, ὁ.π., σσ. 781-801 (69-89), κυρίως σ. 785 (73).

86. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 144-145, ἀριθ. 91.

87. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, "Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις", σσ. 224-25, ἀριθ. 83.

88. "Ο.π., σ. 224, ἀριθ. 83.

89. N.A. Bees, "Unedierte", σσ. 144-45, ἀριθ. 91: «ἀπὸ Γραφῆς ποιῆσθαι τὸν ἀπόλογον· ἐπερώτησον, φησί, τὸν πατέρα σου καὶ ἀναγγελεῖ σου τοὺς πρεσβυτέρους σου καὶ ἐροῦσί σοι».

90. "Ο.π., σ. 141, ἀριθ. 83.

91. "Ο.π., σσ. 141-42, ἀριθ. 84 (=Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Noctes Petropolitanae*, Sbornik vizantij skichtekstov XII-XIII vekov, S. Peterburg, 1913, φωτ. ἀνατ. Leipzig, 1976, σσ. 287-88).

92. Βλ. παραπάνω, σ. 133.

93. Βλ. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 74. Πρὸς Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, "Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις", σ. 225.

Διαφορετικό κλίμα συναντούμε σ' έναν κύκλο τριῶν ἐπιστολῶν πού μποροῦν νά χρονολογηθοῦν μέ σχετική ἀσφάλεια. Τὸ πρῶτο ἀπὸ αὐτὰ τὰ κείμενα σώζεται ἀποσπασματικά⁹⁴ καὶ ἀνοίγει μιὰ νέα προβληματική, ἀφοῦ τὸ ἀπόσπασμα περιέχει πολλὰ καὶ χρήσιμα στοιχεῖα. Κάτω ἀπὸ τὸ ἀνώνυμο κείμενο ὑποκρύπτεται ἓνας ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων πού ἔχει κάποια οἰκειότητα μεγαλύτερη ἀπὸ τοὺς προηγούμενους πρὸς τὸν Ναυπάκτου· αὐτὸς προσκάλεσε τὸν Ἀπόκαυκο νὰ ἐπισκεφτεῖ τὰ Ἰωάννινα, ἀλλὰ ὁ μητροπολίτης ἔχει στενότητα χρόνου ἀπὸ τὶς 3 Ἀπριλίου ἕως τὸ Πάσχα τοῦ 1227⁹⁵ καὶ ἡ δράση σ' αὐτὸ εἰδικὰ τὸ διάστημα γιὰ τὸν Ναυπάκτου εἶναι ἐντατική. Γιατί ὁ ἐπίσκοπος καλεῖ τὸν μητροπολίτη στὴν ἑδρα τῆς ἐπισκοπῆς του; Πρόκειται προφανῶς γιὰ ἓνα νεοεκλεγέντα ἐπίσκοπο πού ἐπιθυμεῖ τὴν παρουσία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ του προϊσταμένου, ἀλλὰ δὲν εἶναι μόνον αὐτό. Στὴν ἐπιστολὴ μεταφέρονται χαιρετισμοὶ πρὸς τὸ πρόσωπο τοῦ Μονομάχου, τὸν “*κάλλιστον Μονομάχον*”,⁹⁶ ὁ ὁποῖος βοήθησε τὸν ἄρρωστο μητροπολίτη Ναυπάκτου στὴν Ἄρτα, ὅπου αὐτὸς εἶχε μεταβεῖ νὰ λάβει μέρος στὴ Σύνοδο πού ἀποφάσισε τὴ στέψη τοῦ Θεοδώρου Δούκα.⁹⁷ Ἡ φράση «ἐπὶ δὲ τὰς ἐμὰς πρὸς τὸν δεσπότην τὸν Μονομάχον εὐχαριστίας πρόσθες καὶ σὺ τὰ εὐχάριστα· πολυτρόπως γὰρ καὶ ἐθεράπευσεν ἡμᾶς καὶ ἐδεξιώσατο»⁹⁸ δὲν δηλώνει μόνον χαιρετισμούς καὶ ἔκφραση εὐχαριστιῶν πρὸς τὸν «δεσπότην Μονομάχον», ἀλλὰ ὑποδηλώνει ὅτι τὰ «εὐχάριστα», προφανῶς τὰ τῆς ἐκλογῆς τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων, θὰ ἱκανοποιήσουν μέ τὴ μεταβίβασή τους ὡς νέα τὸ οἰκεῖο πρόσωπο τοῦ Μονομάχου, οἰκεῖο καὶ στὸν Ἀπόκαυκο, ἀλλὰ καὶ στὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων.

Ἡ οἰκειότητα πού παρατηρεῖται στὸ προηγούμενο κείμενο βρίσκει τὴ συνέχειά της στὸ ἄτιτλο κείμενο τὸ ὁποῖο ὁ Ἀπόκαυκος ἀπευθύνει πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων⁹⁹ καὶ στὸ ὁποῖο ἡ διάθεση εἶναι φιλικότερη μέ μιὰ τάση πειράγματος τοῦ ἀποστολέα πρὸς τὸν παραλήπτη. Ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων ἐξέφρασε τὴν προθυμία φαίνεται νὰ ἐπισκεφτεῖ τὸν Ἀπόκαυκο ὅταν αὐτὸς εἶχε ἄρρωστήσει στὴν περιοχὴ Λαρίσσης, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη (Ἰούλιος 1227),¹⁰⁰ ἀλλὰ ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου ἀμφισβητεῖ τὴν πρόθεση: «καὶ ὃν οὐκ ἐπεσκέψω ἐν τῇ Ναυπάκτῳ, ἀρρώστουντα καὶ θανατῶντα καὶ κατακείμενον, τοῦτον ἐν Φθίᾳ ἠθέλησας ἐπισκέψασθαι ἔστω δὲ τοιοῦτον, οἷον ἐγράφη».¹⁰¹ Βρισκόμαστε σὲ μιὰ χρονικὴ περίοδο γνωστὴ καὶ ἐλεγχόμενη. Ὁ Ἀπόκαυκος εἶναι ἕτοιμος νὰ ἀναχωρήσει γιὰ τὴ Ναύπακτο καὶ σκοπεύει νὰ πάει στὴ Βόνιτσα στὴ συνέχεια, κι ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ἄρτα. Ἐκεῖ στὴ Σύνοδο

94. Βλ. N. A. Bees, “Unedierte”, σ. 158, ἀριθ. 109.

95. Βλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 237, ἀριθ. 109, ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία. Πρβλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησις”, σ. 156, ἀριθ. 21.

96. N.A. Bees, “Unedierte”, σ. 158, ἀριθ. 109, στίχ. 2-3.

97. Βλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Ὁ χρόνος στέψεως τοῦ Θεοδώρου”, σσ. 275-76.

98. N.A. Bees, “Unedierte”, σ. 158, στίχ. 11-13.

99. Βλ. N.A. Bees, “Unedierte”, σ. 142, ἀριθ. 85.

100. Βλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 226, ἀριθ. 85. Πρβλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησις”, σ. 159, ἀριθ. 29.

101. N.A. Bees, “Unedierte”, σ. 142, ἀριθ. 85, στίχ. 4-6. Βλ. καὶ Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, ὁ.π.

τῆς Βόνιτσας (15 Αύγουστου 1227)¹⁰² ὀρίζει τὸ σημεῖο συνάντησής τους μὲ τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων. Τὸ ἴδιο πρόγραμμα ἀνακοινώνει μὲ γράμμα του καὶ στὸν μητροπολίτη Λαρίσης¹⁰³ τὴν ἴδια ἐποχὴ.¹⁰⁴

Ἡ οἰκειότητα τοῦ Ναυπάκτου πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων εἶναι ἔκδηλη καὶ στὴν τρίτη ἐπιστολὴ τοῦ κύκλου. Στὸ κείμενο αὐτὸ¹⁰⁵ ὁ Ἀπόκαυκος παρακαλεῖ τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων νὰ βοηθήσει, ὥστε νὰ πειστεῖ ἓνας νέος πού ἐγκατέλειψε τὴ γυναῖκα του στὴν Ἄρτα καὶ ἔφυγε πρὸς τὰ Ἰωάννινα νὰ ἐπιστρέψει στὴν οἰκογενειακὴ του στέγη· τοῦτο θὰ ἦταν ἓνα στοιχειῶδες ἐκκλησιαστικὸ καθήκον, ὅμως ἡ φράση «τὰ δὲ ἐμὰ ἐν πέδαις καὶ χειροπέδαις, οὐχ ὅτι δι' ἐνδοξότητα, ἀλλ' ὅτι ἐν ἀμαρτίαις ἐβασιλεύσαμεν»¹⁰⁶ δηλώνει ὅτι ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου ἐκμυστηρεύεται σ' ἓνα οἰκεῖο πρόσωπο τὰ δεινὰ πού ὑπέστη, ἀφοῦ τὸ χωρίο αὐτὸ ὁδηγεῖται σὲ σύνδεση μὲ γεγονότα πού μνημονεύονται καὶ σὲ δύο ἀκόμη ἐπιστολές του πού χρονολογοῦνται μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 1228. Πρόκειται: α) γιὰ τὴν ἐπιστολὴ «τῷ Βονδίτζης καὶ τῷ Χιμάρας»,¹⁰⁷ ὅπου γίνεται λόγος περὶ τοῦ «κατὰ Ναύπακτον ἐγκλεισμοῦ»¹⁰⁸ καὶ β) γιὰ τὴν ἐπιστολὴ «πρὸς τὸν Γοριανίτην κῆρ Νικηφόρον»,¹⁰⁹ ὅπου διεκτραγωδεῖται ἡ ταλαιπωρία τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου: «καὶ κλωβὸς ὁ κατὰ Ναύπακτον ἔχει με, τὸ πυραμικὸν νοεῖς οἰκημάτιον, ἐνείργμενον τούτῳ καὶ ἐστενούμενον. Καὶ ὕδωρ πίνω συλλογιμαῖόν τε καὶ ἀπόρρευτον· καὶ θαλάσσιος ὢν ἰχθυοβρωτεῖν οὐκ ἔχω, τῶν ὑπὸ τὴν ἐκκλησίαν ἀλιευτῶν ἀνθρώποις ζωγεῖν ὑπὸ τῆς ἐξουσίας κεκελευσμένων. Ἐν τούτοις ἐμοὶ κατήντηκε τὰ ἐγκλήματα...».¹¹⁰ Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καὶ τὰ τρία κείμενα ἐκφράζουν τὴν ἴδια κατάστασι τῶν δεινῶν τοῦ Ἀποκαύκου στὴ Ναύπακτο ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Δούκα,¹¹¹ παρὰ τὴν διὰ συνοδικῆς ἀποφάσεως εἰρήνευσις¹¹² καὶ καταλλαγὴ, τὴν ὁποία τελικῶς ἐπιβάλλει τὸ χρυσόβουλλο τοῦ Θεοδώρου Δούκα (Μαΐου α' 1228).¹¹³

Εἶναι γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τὸ ἔτος 1226/1227 μέχρι τὴν ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἀπόκαυκος παραιτεῖται ἀπὸ τὸν θρόνο τῆς Ναυπάκτου ἄλλα κείμενα πού νὰ συνδέουν τὴ σχέση του μὲ τὴν ἐπισκοπὴ Ἰωαννίνων δὲν διαθέτουμε, πλὴν ἴσως ἐνὸς ἀποσπασματικοῦ γράμματος¹¹⁴ μὲ τὸ ὁποῖο ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου παρακαλεῖ ἓναν ἀνώνυμο ἀποδέκτη νὰ διευθετήσει ὡς

102. Βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, ὁ.π. σσ. 158 καὶ 162.

103. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 138, ἀριθ. 78.

104. Βλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, ὁ.π., σσ. 159-60, ἀριθ. 30.

105. N.A. Bees, "Unedierte" σσ. 148-49, ἀριθ. 97.

106. "Ο.π., σ. 149, στίχ. 11-12.

107. "Ο.π., σ. 134, ἀριθ. 74. Βλ. καὶ Ἑ. Βέη-Σεφερλῆ, "Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις", σ. 218, ἀριθ. 74.

108. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 134, ἀριθ. 74, στίχ. 6-7.

109. "Ο.π., σσ. 102-103, ἀριθ. 46.

110. "Ο.π., σ. 103, στίχ. 33-37. Βλ. καὶ Ἑ. Βέη-Σεφερλῆ, "Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις", σ. 198.

111. Βλ. Σ.Κ. Κίσσα, "Σχόλια σὲ ἓνα σιγίλλιο", σσ. 182-85.

112. N.A. Bees, "Unedierte", σσ. 164-65, ἀριθ. 2.

113. V.G. Vasilievskij, "Epirotica Saeculi XIII", *VV* 3(1896), 250-254, ἀριθ. 2, καὶ κυρίως σ. 252, στίχ. 30-35. Βλ. καὶ Ἑ. Βέη-Σεφερλῆ, "Ὁ χρόνος στέψεως", τοῦ Θεοδώρου, σ. 278.

114. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 142, ἀριθ. 86.

διαιτητής τὴν ὀριοθέτηση ἑνὸς «παροικικοῦ» κτήματος τῆς ἐπισκοπῆς Ἰωαννίνων, δηλαδή αὐτοῦ τοῦ «Μεγάλου ἀρχιστρατήγου»,¹¹⁵ καὶ τῶν συνορούντων δημοσίων κτημάτων χωρὶς νὰ βλάψει τὰ ἐκκλησιαστικά ὅρια τῆς ἐπισκοπῆς. Πρόκειται προφανῶς γιὰ ἐξυπηρέτηση πού ζητᾶ ἀπὸ τὸ φιλικὸ πρόσωπο τοῦ «μεγάλου λογαριαστοῦ» γιὰ τὴ στήριξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων ἐπὶ θεμάτων ὀριοθέτησης μὲ συνορῶντα κτήματα,¹¹⁶ προφανῶς καλλιεργούμενα ἀμφότερα ἀπὸ «παροίκους».

Διερωτᾶται κανεὶς γιατί τόσο ἐνδιαφέρον τοῦ μητροπολίτη πρὸς τὰ δίκαια τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων; Εἶναι εὐλογο ὅμως νὰ θεωρήσουμε ὅτι πρόκειται γιὰ τὰ συμφέροντα ἑνὸς φιλικοῦ προσώπου πού κατέχει αὐτὴν τὴν περίοδο τὴν ἐπισκοπικὴ ἔδρα τῶν Ἰωαννίνων, κι ἓνα τέτοιο οἰκεῖο πρόσωπο ἀναγνωρίζουμε στὸν ἀνώνυμο ἐπίσκοπο πού ἀπὸ τὴν Ἀνοιξὴ τοῦ 1227 προσκαλεῖ τὸν Ἀπόκαυκο στὰ Ἰωάννινα¹¹⁷ καὶ πού ἀπὸ τὸ ὕφος τῶν ἐπιστολῶν αὐτῇ ἡ οἰκειότητα παραμένει, τόσο στὰ καθημερινὰ (ὅπως ἡ προμήθεια χαρτιοῦ καὶ κηρίου),¹¹⁸ ὅσο καὶ στὰ ἐσώψυχα (ὅπως ἡ ἐξομολόγηση τῶν δεινῶν¹¹⁹ ἢ οἱ διαμεσολαβήσεις σὲ τρίτους).¹²⁰

Ἡ ἀτυχὴς κατάληξη τῶν προσπαθειῶν τοῦ Θεοδώρου Κομνηνοῦ νὰ καταλάβει τὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο τοῦ Βυζαντίου καὶ ἡ ἥττα του στὴν Κλοκότνιτσα (9 Μαρτίου 1230) θὰ ἐπηρέασε ὁπωσδήποτε τὰ σχέδια τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου, ἀλλὰ δὲν τὸν κατέβαλε, ὅπως πιστεύουν οἱ σύγχρονοι ἐρευνητές.¹²¹ Μόνον ὕστερα ἀπὸ τὴ στροφή τοῦ δεσπότη Μανουὴλ Δούκα πρὸς τὸν πατριάρχη Γερμανὸ Β' (ἀνοιξή-καλοκαίρι 1232) μὲ πρόθεση νὰ δοθεῖ τέλος στὴ διαμάχη ἀνάμεσα στὶς ἐκκλησίες Ἡπείρου καὶ Νίκαιας ὁ Ἀπόκαυκος παίρνει τὴ μεγάλη ἀπόφαση νὰ παραιτηθεῖ καὶ νὰ μονάσει.¹²² Τότε ἀνοίγεται ἓνας 6' κύκλος ἐπιστολῶν πρὸς τὸν οἰκεῖο καὶ φίλο ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων, κείμενα πού ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι θερμὰ καὶ ἀνθρώπινα.

Ἡ πρώτη ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὑποομάδα τῶν ἐπιστολῶν σώθηκε κολοβή· στὶς δύο σειρές ὅμως πού μᾶς παραδόθηκαν φαίνεται ἡ ἔγνοια τοῦ ἐπισκόπου μας γιὰ τὸν “ἁμαρτωλό” πλέον μοναχὸ Ἀπόκαυκο – “Ἰωαννίκιο”: «τὰ ζυγοφλάσκια ἐδεξάμεθα, τίμιε δέσποτα, χρεῖαν δὲ τούτων οὐκ εἶχομεν· ὅμως χρηστὰ ἡμῖν πάντα τὰ παρὰ σου...».¹²³

115. Βλ. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 255, ἀριθ. 144. Τὰ ὅσα ὁ Λαμπρόπουλος (δ.π., σ. 160 σημ. 149) γράφει σχολιάζοντας τὸ θέμα βρίσκονται μᾶλλον ἐκτὸς πραγματικότητας, ἀφοῦ ὁ «ἀρχιστράτηγος» δὲν εἶναι πρόσωπο καὶ «προνοιάριος», ἀλλὰ νὰός, ἀφιερωμένος στὸν Ταξιάρχη Μιχαήλ, πιθανότατα ὁ μητροπολιτικὸς νὰός τῶν Ἰωαννίνων (βλ. ἐπόμενη σημείωση).

116. Ὁ Λ. Βρανούσης, *Ἱστορικά καὶ τοπογραφικά τοῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου τῶν Ἰωαννίνων*, Ἀθήναι, 1968, σσ. 27-37, ἔχει προσδιορίσει τὴν ὀνομασία τοῦ μητροπολιτικοῦ ναοῦ καὶ τίς τύχες του. Ὁ νὰός τοῦ μεγάλου Ἀρχιστρατήγου τῆς ἐπισκοπῆς τῶν Ἰωαννίνων ἀναφέρεται καὶ σὲ σημείωμα χειρογράφου τοῦ 13ου αἰ. (δ.π., σ. 28).

117. Βλ. Ν.Α. Bees, “Unedierte”, σ. 158, ἀριθ. 109.

118. Ὁ.π., στίχ. 8: «κηρίου δὲ καὶ χαρτίων ἐν τῷ παρόντι οὐκ ἐπιδέομαι».

119. Ὁ.π., στίχ. 2: «τοῖς κατὰ τὴν Ναύπακτον λυπηροῖς».

120. Ὁ.π., σ. 142, ἀριθ. 86, στίχ. 7: «καὶ σε τὸν καταστάντα τούτων διαιτητήν».

121. Βλ. παραπάνω, σσ. 125 κ.έ.

122. Βλ. παραπάνω, σ. 126.

123. Ν.Α. Bees, “Unedierte”, σ. 145 ἀριθ. 92. Βλ. καὶ Ἐ. Βέη - Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 231, ὅπου ἡ χρονολογικὴ τοποθέτηση τοῦ κειμένου «μετὰ τὸ ἔτος 1229» καὶ «ἐκ τῶν ἀρχῶν αὐτῆς τῆς περιόδου» δὲν προσεγγίζουν τὸ πραγματικὸ χρονικὸ πλαίσιο τῆς ἐπιστολῆς.

Ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων νοιάζεται καὶ ἐκπληρώνει τὰ αἰτήματα τοῦ πρώην μητροπολίτη καὶ νῦν μοναχοῦ φίλου του. Εἶναι ὁ ἴδιος ἐπίσκοπος πρὸς τὸν ὁποῖο ὁ Ἀπόκαυκος στέλνει μιὰν ὀψιμη ἐπιστολὴν πρὸ τοῦ ἐπερχομένου χειμῶνος τοῦ ἔτους 1232/1233, στὴν ὁποία ὁ πανέξυπνος ἀρχιερέας-μοναχὸς καταθέτει δύο ἐκπληκτικὲς διαπιστώσεις κι ἄλλες τόσες σημαντικὲς μαρτυρίες ποὺ λειτουργοῦν θαυμάσια ὡς σήματα, γιὰ νὰ κατανοήσῃ κανεὶς τέλεια τὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς καὶ τὴ μοναχικὴ ἀντίσταση ἐνὸς πεισματικοῦ καὶ μεγαλοπρεποῦς γέροντος σοφοῦ ἀπὸ τὴ μιά, ἀλλὰ καὶ ὡς νέες ἀφετηρίες γιὰ τὴ συνέχιση τῆς προβληματικῆς μας ἀπὸ τὴν ἄλλη.

Στὴν ἐπιστολὴ «τῷ ἁγιωτάτῳ Ἰωαννίνων ὁ ἁμαρτωλὸς ποτὲ Ναυπάκτου»¹²⁴ ἡ φράση «ζῶ καὶ ἐγὼ διάγων ἐν Κοζύλῃ καὶ ὑπομένω τὰς ἐξαρχικὰς ἀπειλὰς καὶ τοὺς ἐν γράμμασι προπηλακισμούς»¹²⁵ δὲν ἀναφέρεται μόνο στὴ συμπεριφορὰ τοῦ ἐκλεγμένου (Νίκαια 6 Αὐγούστου 1232) πατριαρχικοῦ ἐξάρχου στὴν Ἠπειρο Χριστοφόρου Ἀγκύρας, τοῦ ὁποίου εἶναι γνωστὴ ἡ δράση ἅμα τῇ ἀφίξει στὴν περιοχὴ,¹²⁶ ἀλλὰ καὶ στὰ γραφόμενα τοῦ πατριάρχη Γερμανοῦ Β' πρὸς τὸν δεσπότην Μανουὴλ Δούκα: «ὁ δὲ μετ' αὐτὸν οὐκ ἔτι, ἀλλ' εὐθετα πάντα ἐκείνῳ καὶ ὁμαλά, καὶ βίον εὐδαίμονα καὶ πολυχρόνιον ἐξάνυσας μετὰ λιπαροῦ γήρως ἔτι τῇ τοῦ βίου θαλάττῃ ἐμπλέειν ἐπιφημιζέται καὶ σοφὸς ὢν καὶ φρένα περιβεβλημένος βαθεῖαν τε καὶ ἔλλογον, καὶ αὐτῶν τῶν ἐν τῷ ἀερίῳ ἐλλιμνασμῷ νηχομένων κατασοφίζεται πειρατῶν, καὶ τὸ μέλαν τῶν μοναχικῶν ἀμφιαμάτων καθυποδύεται, ὥσπερ τινὰ νύκτα βαθεῖαν εἰς φῶς ἀνέσπερον παραπέμπουσιν, τὰ πάντα γὰρ τῶν ἀερίων πνευμάτων διαδραῖναι πραγματευόμενος»¹²⁷ λόγια πού, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Τωμαδάκης, «δὲν στεροῦνται εἰρωνείας».¹²⁸ Τὴν εἰρωνεῖα αὕτη τὴν ἔχει ὡς γραπτὸ προφανῶς ἐμπρὸς τοῦ ὁ «ἔχων σώας τὰς φρένας» Ἀπόκαυκος, τὴν ἀντιλαμβάνεται ὡς ἀδύναμος πλέον ἱεράρχης-μοναχὸς καὶ ἀνταποκρίνεται στὴν ὕβριν τοῦ Πατριάρχη.

Στρέφεται ὅμως, μέσα σὲ μιὰ ψυχολογικὴ κατάσταση τέλει ἀπομόνωσης ἀπὸ τοὺς φίλους ποὺ τὸν περιτριγύριζαν σὲ καιροὺς δόξης του, στὴν ἀνθρωπιὰ τοῦ ἐνὸς καὶ μόνο φίλου, τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων. Ἡ τραγικότητα τῆς φράσης «σὺ μόνος ὑπελείφθης ἡμῖν εἰς παράκλησιν, μὴ λήγης καὶ γράμμασιν ἡμᾶς παρακαλῶν καὶ μηνύμασιν»¹²⁹ δηλώνει τὴν ἀπόγνωση τοῦ γηραιοῦ «ποτὲ Ναυπάκτου». Μόνο του στήριγμα θεωρεῖ τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸν ὁποῖο ζητᾷ νὰ τοῦ σταλοῦν «δέρματα ἄλωπέκων»,¹³⁰ πληρώνοντας 3 ὑέριπυρα προκειμένου ν' ἀντιμετωπίσῃ τὸν ἐπερχόμενο προφανῶς χειμῶνα, γέροντας ὄντας, ἀσθενικὸς

124. Ed. Kurtz, "Christophoros von Ankyra", σσ. 140-41, ἀριθ. 6.

125. "Ο.π., στίχ. 3-4.

126. Βλ. παραπάνω, σημ. 63.

127. F. Miklosich - J. Müller, *Acta et Diplomata Graeca*, τόμ. III, σσ. 62-65, κυρίως σ. 63, στίχ. 15-23.

128. Ν.Β. Τωμαδάκης, *Οἱ Λόγιοι τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἠπείρου καὶ τοῦ Βασιλείου τῆς Νικαίας*, Θεσσαλονίκη, 1993, σ. 34 καὶ σημ. 2. Τὴν τραγικότητα τῶν στιγμῶν περιγράφει καὶ ὁ Π. Πολάκης, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σσ. 83-84, μὲ ἀφορμὴ τὰ λόγια τοῦ Ἀποκαύκου: «ζῶ καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ διάγων καὶ ὑπομένω τὰς ἐξαρχικὰς ἀπειλὰς καὶ τοὺς ἐν γράμμασι προπηλακισμούς» (ὅ.π., σ. 84, σημ. 1).

129. Ed. Kurtz, "Christophoros von Ancyra", σ. 140, ἀριθ. 6, στίχ. 6-8.

130. "Ο.π., στίχ. 8-9. Πρὸβλ. Β. Κατσαροῦ, "Ἀπὸ τὴν καθημερινὴ ζωὴ στὸ 'Δεσποτάτο'", σσ. 650-51 καὶ σημ. 157.

καὶ τρεμουλιάρης. Τὸ γράμμα αὐτὸ ἔχει τοποχρονολογικὴ ταυτότητα καὶ ἴσως αὐτὸ ἐπηρέασε ὅλη τὴν ἔρευνα γιὰ νὰ θεωρήσει ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος ἄραξε στὴ μονὴ Κοζύλης¹³¹ στὴν Ἡπειρὸ ἕως τὸν θάνατό του. Ἀλλὰ τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά.

Ἀπὸ τὴν ἀνοιξὴ ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1232, διάστημα στὸ ὁποῖο φαίνεται ὅτι ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου ὁδηγήθηκε ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων πρὸς τὸν μοναχικὸ βίο, ὁ Ἀπόκαυκος ἐνδιαφέρεται νὰ βρεῖ ὁ ἴδιος καὶ νὰ ἐπιβάλει τὸν διάδοχό του στὴ Ναύπακτο. Τὸ πρόβλημα τῆς διαδοχῆς του εἶχε βέβαια τὴν προϊστορία του, ὅταν ὁ ἴδιος ἀντιλαμβάνεται τὰ σχέδια τοῦ Ἰωάννου Κοστομοίρη καὶ τίς διαθέσεις του γιὰ τὴ διαδοχὴ στὴ Ναύπακτο. Αὐτὸ ἀποτέλεσε τότε καὶ τὴ βασικὴ αἰτία στὴ διαταραχὴ τῶν καλῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν.¹³² Στὰ βασικὰ πλάνη ἢ σενάρια γιὰ τὴ διαδοχὴ του ὁ Ἀπόκαυκος περιλαμβάνει ὡς κατάλληλο πρόσωπο πού θὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ τὸν διαδεχτεῖ τὸν ἀγαπητό του φίλο ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων μὲ τὸν ὁποῖο ἐξακολουθεῖ νὰ ἀλληλογραφεῖ.

Μία ἐπιστολὴ του πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων¹³³ στὴν ὁποία ἀποτυπώνεται ἡ δύσκολη κατάσταση πού βρέθηκε, ὅχι γιὰ πρώτη καὶ μόνη φορά, χτυπημένος ἀπὸ τίς ἀρρώστιες του ὁ «ποτὲ Ναυπάκτου», θεωρήθηκε τὸ «κύκνειον ἄσμα»¹³⁴ τοῦ Ἀποκαύκου. Μοιάζει πράγματι νὰ εἶναι γραφὴ λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του ἀπὸ τὴ μονὴ Κοζύλης, ἀλλὰ ὁ γηραιὸς μητροπολίτης-μοναχὸς ἀποδεικνύεται ἐφτάψυχος!

Ἐνας νέος κύκλος ἐπιστολῶν πρὸς τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων ἐγγίζει ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο προβληματισμοῦ καὶ ἡ ὅλη ἐξέλιξη προσλαμβάνει μιὰν ἄλλη διάσταση ἀπὸ τὴ στιγμὴ πού ὁ Ἀπόκαυκος ὅχι μόνον ἐπιβιώνει ἀπὸ τὰ δεινὰ τῆς Κοζύλης, ἀλλὰ φαίνεται νὰ ἐλέγχει ὡς ἕνα σημεῖο καὶ τὰ τῆς διαδοχῆς του. Στὴν πρώτη ἀπὸ αὐτὴ τὴ σειρὰ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Ἀποκαύκου «τῶ ἀγιωτάτῳ ἀγαπητῷ δεσπότη μου τῷ Ἰωαννίνων ὁ ἀμαρτωλὸς Ἰωαννίκιος»¹³⁵ ὁ Ἀπόκαυκος, ἀφοῦ ξαναθυμίζει καὶ ξανατονίζει τὴ σχέση εὐεργεσίας - εὐγνωμοσύνης πού συνδέει τοὺς δύο ἀνδρες, γράφει: «ἤκουσας πάντως ὡς ὁ Ναυπάκτου ἀπεβίω· τί γοῦν χρὴ πράττειν ἡμᾶς; καθεύδειν ἢ περὶ τὴν ζήτησιν τῆς ἐμῆς ἐκκλησίας ἐγρηγορέναι;».¹³⁶ Παροτρύνει στὴ συνέχεια τὸν ἐπίσκοπο φίλο του νὰ ἀποδείξει τὴν εὐγνωμοσύνη στὸν εὐεργέτη του, ἀντιδρώντας μὲ τρόπο δυναμικὸ καὶ γρήγορο στὴ νέα κατάσταση «γράφων ὑπὲρ ἡμῶν βασιλεῖ καὶ τοῖς παρ' αὐτοῦ δυνατοῖς»,¹³⁷ τοποθετώντας τὸν ἐνώπιον τῶν εὐθυνῶν του: «εἰ δ' ἀποφῆσεις τοῦ ἐπισκόπου τὴν ζήτησιν, ἐγὼ μὲν ἡσυχάσω, σὲ δὲ ὁ καιρὸς ἐλέγξει τῆς ἀφ' ἡμῶν εὐεργεσίας ἀμνήμονα».¹³⁸

131. Βλ. Κ. Λαμπρόπουλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 258, ἀριθ. 152.

132. Βλ. Δημ. Β. Γόνι, «Ἰωάννης Κοστομοίρης-Μεσοποταμίτης», σσ. 763-64 (51-52), 770-72 (58-60).

133. N. A. Bees, "Unedierte", σ. 148, ἀριθ. 96.

134. Βλ. Κ. Λαμπρόπουλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 259, ἀριθ. 156. Πρβλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, «Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις», σ. 232, ἀριθ. 96: «Τοῦτο εἶναι πιθανῶς τὸ τελευταῖον διασωθὲν ἡμῖν κείμενον τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου, χρονολογεῖται δὲ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του († 1233/1235;);».

135. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 121, ἀριθ. 66.

136. Ὁ.π., στίχ. 5-7.

137. Ὁ.π., στίχ. 8.

138. Ὁ.π., στίχ. 8-10.

Τὰ γραφόμενα στὸ κείμενο αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς εἶναι, νομίζω, πολὺ σημαντικὰ καὶ θέτουν ζητήματα τὰ ὁποῖα ἡ ἔρευνα δὲν πρέπει νὰ τὰ προσπερνᾷ χωρὶς βάσανο. Ἡ φράση «τὰ τῆς εὐεργεσίας μνημονικά» παραπέμπει ἀσφαλῶς καὶ σὲ ἄλλη ἐπιστολὴ «τοῦ Ἰωαννικίου [=Ἰωάννου Ἀποκαύκου, πρώην Ναυπάκτου] πρὸς τὸν Ἰωαννίνων».¹³⁹ Ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ ἐπισημαίνει ὀρθῶς ὅτι ἡ παραπάνω φράση «ἀναφέρεται εἰς τὰς προγενεστέρας προσπάθειας τοῦ Ἀποκαύκου, ὄντος ἀκόμη μητροπολίτου Ναυπάκτου, διὰ τὴν χειροτονίαν τούτου ὡς ἐπισκόπου Ἰωαννίνων καὶ οὐχὶ ἄλλου τινός, ὑποδειχθησομένου ὑπὸ τῆς βασιλικῆς ἐξουσίας».¹⁴⁰ Τὸ κείμενο δηλώνει ἐπίσης καὶ «τὰ τῆς ἀγάπης ἐνδεικτικά»,¹⁴¹ γιὰ τὰ ὁποῖα παραπονεῖται ὁ Ἀπόκαυκος ὅτι ὁ ἀγαπημένος του ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων δὲν φροντίζει καθόλου («Σοὶ δὲ ἄρα φροντίς περὶ ἡμῶν οὐδεμία»)¹⁴² γιὰ τὰ συμφέροντά του (τους), γιὰ νὰ καταλήξει σὲ παρότρυνση: «ἀλλ' ἀνάστηθι καὶ ὑψωθείτω ἡ χεὶρ σου... καὶ λοιπὸν γρηγόρησον ἀπάρτι τὴν ἐνδοχόμενην ἐγρήγορσιν».¹⁴³ Οἱ καιροὶ εἶναι δύσκολοι καὶ ἐκδικοῦνται τοὺς ἀμελεῖς: «εἰ γὰρ ψυχὰι τῶν πραγμάτων εἰσὶν οἱ καιροί, οὗτοι δὲ ψυχῶν τύχῳσιν ἀμελῶν, θνήσκουσι μὲν αὐτοὶ καὶ ὑπὸ τῆς ἀμελείας νεκροῦνται τῶν ὥσανεὶ κοιμωμένων».¹⁴⁴ Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Ναυπάκτου παροτρύνει τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων νὰ κινηθεῖ γιὰ τὴν μητρόπολιν τῆς Ναυπάκτου, ἡ ὁποία αὐτὴ τὴ στιγμή παραμένει ἔδρα κενή. Ὁ λόγος εἶναι ἓνας καὶ μοναδικός: «... ὁ Ναυπάκτου ἀπεβίω».¹⁴⁵

Ἡ φράση «ἤκουσας πάντως ὡς ὁ Ναυπάκτου ἀπεβίω» δὲν ἔχει ἀπασχολήσει ἰδιαίτερα τὴν ἔρευνα. Ὅπως δὴ ποτε ὅμως ἡ φράση λειτουργεῖ στὸν ἄξονα μιᾶς ἰσορροπῆς ἀμφισημίας. Ἡ ἐρμηνεία μπορεῖ νὰ στραφεῖ σὲ δύο κατευθύνσεις: α) πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς κυριολεκτικῆς σημασίας καὶ β) πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας. Μὲ ἄλλα λόγια ὁ Ἀπόκαυκος λέει στὸν ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς του ὅτι «θὰ ἔφτασε στ' αὐτιά του ὅτι ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου πέθανε»· αὕτῃ ἡ λέξη ὑποδηλώνει κυριολεκτικὰ ὅτι ὁ διάδοχος τοῦ Ἰωάννου Ἀποκαύκου στὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου ἀπεβίωσε καὶ τὸ νέο παρακινεῖ τὸν Ἀπόκαυκο νὰ παροτρύνει τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων νὰ κινηθεῖ γιὰ νὰ καταλάβει τὴν ἔδρα τοῦ τεθνεῶτος μητροπολίτη. Θὰ μπορούσε ὅμως νὰ δεῖ κανεὶς τὸ νόημα τοῦ κειμένου ἐντελῶς διαφορετικά, μὲ τὴν ἀλληγορικὴ διάσταση. Ὁ «θάνατος» τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου εἶναι συμβολικὸς καὶ ἀναφέρεται στὴν «πτώσει» τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀποκαύκου· ἐπομένως ἡ κίνησις θὰ πρέπει νὰ καλύψει τὸ κενὸ τοῦ παραιτηθέντος μητροπολίτη μὲ τὴν ἐπιλογὴ τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων. Ἄν ἀπὸ τίς δύο αὐτὲς ὑποθέσεις μεγαλύτερη πιθανότητα ἀκριβείας συγκεντρώνει ἡ θετικὴ, κυριολεκτικὴ ἐρμηνεία, τότε βρισκόμαστε πράγματι μπροστὰ στὸ γεγονὸς τοῦ θανάτου τοῦ ἐκλεγέντος, μετὰ τὴν ἀποχώρησι τοῦ Ἀπο-

139. Ὁ.π., σσ. 146-47, ἀριθ. 94.

140. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, «Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις», σ. 232, ἀρ. 94.

141. N.A. Bees, «Unedierte», σ. 146, ἀριθ. 94, στίχ. 5.

142. Ὁ.π., στίχ. 3.

143. Ὁ.π., σ. 147, ἀριθ. 94, στίχ. 11-13.

144. Ὁ.π., σ. 146, ἀριθ. 94, στίχ. 9- σ. 147, στίχ. 11.

145. Βλ. παραπάνω, σ. 140, σημ. 136.

καύκου, Νικήτα Χωνιάτη,¹⁴⁶ επομένως ξανατίθεται ζήτημα διαδοχής. Καί σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι ὅμως ἡ φράσι «γράφων ὑπὲρ ἡμῶν βασιλεῖ καὶ τοῖς παρ' αὐτοῦ δυνατοῖς»¹⁴⁷ εἶναι ἐπίσης προβληματική· ἡ διαμεσολάβησι τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων πρὸς τὸν «βασιλέα» Μανουὴλ Δούκα καὶ στὰ ἰσχυρὰ πρόσωπα ποὺ βρίσκονται κοντὰ του ἀφορᾷ τὸ πρόσωπό του ἢ τὸ πρόσωπο τοῦ ἴδιου τοῦ Ἀποκαύκου γιὰ μιὰ προσπάθεια «παλινόρθωσις» στὴν μητροπόλὶ του; Ἡ δευτέρη κατεύθυνσι, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἀπὸ ἀνάλογα φαινόμενα στὸ Βυζάντιο, φαίνεται νὰ ἐξασθενίζει μπροστὰ στὴν ἐρμηνεία τοῦ «ὑπὲρ ἡμῶν»¹⁴⁸ μὲ διασταλτικὴ σημασία ταυτότητας τῶν συμφερόντων τοῦ Ἀποκαύκου καὶ τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων σ' ἓναν κοινὸ στόχο, τὴν ἐκκλησίαν τῆς Ναυπάκτου, ποὺ μὲ τὴ θέλησή του ὁ γέροντας πρῶην μητροπολίτης προσβλέπει στὸ πρόσωπο τοῦ φίλου του ἐπισκόπου. Εἴτε ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα εἴτε ἄλλιως, ἡ χρεία τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Ναυπάκτου μᾶς ὁδηγεῖ ἀπὸ χρονολογικὴ ἀποψη πέρα ἀπὸ τὴν περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ὁ Ἀπόκαυκος βρισκόταν στὴ μονὴ Κοζύλης. Τὰ γεγονότα δηλαδὴ διαδραματίζονται σὲ ἄλλον χώρο καὶ σὲ χρόνον μεταγενέστερο. Παρὰ τίς ἀπεγνωσμένες ἐκκλησίες τοῦ Ἀποκαύκου ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων, ἄγνωστο γιὰ ποιούς λόγους, δὲν κινεῖται πρὸς αὐτὴν τὴν κατεύθυνσι. Προτιμᾷ τὴ σιγή.

Στὴν ἐπιστολὴ «τῷ Ἰωαννίνων ὁ ἀμαρτωλὸς ποτε Ναυπάκτου»¹⁴⁹ ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων ὅχι μόνο φαίνεται ὅτι δὲν ἀπαντᾷ, ἀλλὰ ἀπεναντίας ἀποφεύγει τὴν ἐπικοινωνία μὲ τὸν Ἀπόκαυκο, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι ἔχει μετακινήθῃ καὶ βρίσκεται στὴν Ἄρτα: «ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόστολοί σου ἐρχόμενοι ἐν Ἄρτῃ οὐδὲ προσόψεως ἀξιούσιν ἡμᾶς· καὶ ἔκειτό μοι ἐν γῆρα λυγρῷ μὴ μόνον ἀρρώστιας καταδαμάζεσθαι, ἀλλὰ καὶ τῇ τῶν ἀγαπητῶν ἀποστροφῇ τὸ πλεον καταμαραίνεισθαι».¹⁵⁰ Δὲν ἀποκλείεται ἀπὸ τὴν Ἄρτα (συμφιλιωμένος πιά καὶ μὲ τὸν ἐπίσκοπο τῆς πόλης αὐτῆς)¹⁵¹ νὰ ἀπηρύθυνε καὶ ἐκεῖνη τὴν ἐπιστολὴ ποὺ χαρακτηρίστηκε «κύκνειο ἄσμα».¹⁵² Ἀλλὰ ὁ Ἀπόκαυκος φαίνεται ὅτι ἐπιβίωσε καὶ ζεῖ τώρα τὴν ἀνεξήγητὴ διακοπὴ τῆς ἐπικοινωνίας μὲ τὸν ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων. Ἴσως αὐτὸ ποὺ συνέβη στὴ συνέχεια ἐξηγεῖ τὴν παρατεταμένη ἢ καὶ τὴν ὀριστικὴ σιγὴ τοῦ ἀποδέκτη τῶν ἐπιστολῶν: ὁ θάνατος τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων.

Ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος ἐπιβίωσε γιὰ νὰ ζήσει τὸν θάνατο τοῦ ἀγαπημένου του φίλου. Κι ὅπως ὁ ἴδιος ἔγραφε ἄλλου, προκειμένου γιὰ τὸν θάνατο τοῦ φίλου του ἐπισκόπου Ἀχελώου Εὐσταθίου, «εἰ πρὸς ὥρας οἱ νέοι ἀρπάζονται, ποίων ἔσται τὸ γῆρας ἐλπίδων, ἢ ὅτι καὶ νέκρωσιν ἐπισύρεται καὶ λίθω καλύπτεται»,¹⁵³ ἔτσι συνέβη καὶ στὴν περίπτωσι τοῦ εὐεργε-

146. F. Miklosich-J. Müller, *Acta et Diplomata graeca*, III, σ. 61, στίχ. 12-13.

147. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 121, ἀριθ. 66, στίχ. 8.

148. Διότι.

149. "Ο.π., σ. 149, ἀριθ. 98.

150. "Ο.π., στίχ. 5-8.

151. Γιὰ τὸ χρονικὸ τῆς ἀντιδικίας μέσω τῶν κειμένων καὶ τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας βλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, "Ἡ χρονολόγησι", σσ. 165-68.

152. Βλ. παραπάνω, σ. 140, σημ. 134.

153. Βλ. S. Pétridès, "Jean Apokaukos", σ. 4 (72), ἀριθ. II, στίχ. 13-14.

τηθέντος ἀγαπητοῦ προσώπου καὶ μόνοι πιστοῦ φίλου στὴ μοναχικὴ του δοκιμασία, τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων.

Γιὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων διαθέτουμε σαφεῖς πληροφορίες ἀπὸ ἓνα κείμενο ποὺ θεωρεῖται κλειδὶ γιὰ τὸ ὅλο θέμα ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ. Πρόκειται γιὰ τὸ ἀνεπίγραφο κείμενο,¹⁵⁴ τὸ ὁποῖο προβληματίσε γιὰ τὴν ἀπόδοσή του στὴ γραφίδα τοῦ Ἀποκαύκου καὶ ὁδήγησε τὴν Ἐ. Βέη-Σεφερλὴ νὰ καταλήξει στὸ συμπέρασμα «ὅτι ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς δὲν εἶναι πάντως ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων, ὡς ἀναγράφει ὁ D.M. Nicol, σ. 221, παρανοήσας τὰ ὑπὸ τοῦ Ν. Βέη (Λέων, σ. 190), γραφόμενα. Ἀλλὰ περὶ τούτων διεξοδικῶς ἄλλοτε».¹⁵⁵ Μᾶς ἀφήνει στὴν ἐκκρεμότητα τοῦ ζητήματος ἡ ἴδια ἐρευνήτρια. Μποροῦμε ὅμως νὰ προσεγγίσουμε τὰ δεδομένα τοῦ κειμένου, καὶ ἀπὸ τὴν προσεκτικὴ μελέτη συνάγουμε τὶς ἀκόλουθες διαπιστώσεις:

α) Τὸ πρόσωπο στὸ ὁποῖο ἀπευθύνεται πράγματι ὁ Ἀπόκαυκος δὲν εἶναι ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων. Ὁ μητροπολίτης-μοναχὸς Ἰωάννης Ἀπόκαυκος προσφωνεῖ τὸν ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς μὲ τὶς φράσεις «ἄγιε, κύριέ μου καὶ ἀντιλήπτωρ».¹⁵⁶ Ὑποκρύπτεται λοιπὸν ἓνα πρόσωπο ποὺ στάθηκε ἄρωγός στὸν Ἀπόκαυκο: «ὅτι μὲν γάρ σε καθ' ἐκάστην φαντάζομαι καὶ εὐεργέτην ἔχω καὶ ἀντιλήπτορα καὶ προσδοκῶ καθημέραν ἐντυχεῖν σοι καὶ τῶν σῶν καταπολαῦσαι ἡδυτάτων ὑπὲρ μέλι προσλαλιῶν».¹⁵⁷

β) Στὸ κείμενο γίνεται λόγος γιὰ ἓνα πρόσωπο ποὺ πέθανε καὶ γιὰ τὸ ὁποῖο τὸ κείμενο λειτουργεῖ ὡς παραμυθητικὴ ἐπιστολὴ σ' ἓναν ἀποδέκτη ὁ ὁποῖος συνδέεται μὲ τὸ πρόσωπο ποὺ πέθανε, ὅπως καὶ ὁ ἀποστολέας Ἰωάννης Ἀπόκαυκος. Ὁ ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ἀδελφὸς τοῦ θανόντος, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ χωρία «τὸν τοῦ ἀδελφοῦ χωρισμόν»¹⁵⁸ καὶ «τὸν σὸν ἐστέρημαι ἀδελφόν».¹⁵⁹ Ὁ τεθνεὺς ἦταν στενὸς φίλος τοῦ Ἀποκαύκου («καὶ Πυλάδης ἕτερος καὶ Ὁρέστης ταῖς ταῖς ἡμέραις καὶ ἡμεῖς ἀνεφάνημεν»,¹⁶⁰) σὲ σημεῖο μάλιστα ποὺ ὁ ζωντανὸς Ἀπόκαυκος νὰ ἀναρωτιέται: «ἵνα τί μὴ καὶ αὐτὸς τῷ ἐμῷ δεσπότη συνεττηνῆκεν καὶ τῷ τάφῳ συνώκησα!».¹⁶¹ Γιὰ τὸν Ἀπόκαυκο ὁ μακαρίτης ἦταν παρηγοριά, τιμὴ καὶ καμάρι ποὺ θὰ προτιμοῦσε ὁ ἴδιος τὸ «συναριθμεῖσθαι τοῖς νεκροῖς»¹⁶² παρὰ τὸ «συντετάχθαι τοῖς ζῶσι... καὶ μὴ βλέπειν ἐν γῇ τὸν ἡμεδαπὸν παρακλήτορα».¹⁶³ Ὁ μακαρίτης ἀδελφὸς τοῦ ἀποδέκτη ἦταν ἐλπίδα γιὰ τὸν γηραιὸ καὶ ἄρρωστο μητροπολίτη, ὁ μόνος ποὺ ἀλληλογραφοῦσε μαζί του καὶ χάθηκε· μαζί του συναπηύλαυσε ἀμοιβῆς καὶ «σὺν ἐκείνῳ πα-

154. N.B. Bees, "Unedierte", σσ. 147-48, ἀριθ. 95.

155. Ἐ. Βέη-Σεφερλὴ, "Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις", σ. 232.

156. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 147, ἀριθ. 95, στίχ. 1.

157. "Ο.π.", στίχ. 5-8.

158. "Ο.π.", (σ. 148), στίχ. 33.

159. "Ο.π.", (σ. 147), στίχ. 9.

160. "Ο.π.", στίχ. 14-15.

161. "Ο.π.", στίχ. 13-15.

162. "Ο.π.", στίχ. 11.

163. "Ο.π.", στίχ. 11-12.

τεῖν αὐλάς τὰς οὐρανίους συνηριθμήθην»:¹⁶⁴ τώρα ὁ Ἀπόκαυκος μὲ τὸ θάρρος τῆς ἀρετῆς ἐκείνου καὶ τῆς ἀγάπης ποὺ ἔτρεφε γι' αὐτὸν ἐλπίζει ν' ἀνταμωθεῖ μαζί του στὸν οὐρανό.

γ) Ἡ τρίτη διαπίστωση εἶναι καὶ ἡ σημαντικότερη· ὁ Ἀπόκαυκος προόριζε τὸν μακαρίτη γιὰ τὸ διαδοχό του στὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου: «Τὶ δ' ἂν φαίης, ἐπὶ καὶ ψῆφον ἄλλην ἐθεώρουν καὶ χειροτονίαν τελουμένην εἰς Ναύπακτον! οἶαν τότε τὴν καρδίαν εἶχον ἐγώ! Ὅποῖά μοι τὰ ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν προχέοντο δάκρυα, Ναυπάκτου μὲν ἀκούων τὸν ἀναγορευόμενον, πάντοσε δὲ περισκοπῶν καὶ μὴ τὸν ἐκεῖνον καθορῶν Ναυπάκτου τὸν εὐεργέτην μου!».¹⁶⁵

Δὲν χρειάζεται, νομίζω, περισσότερη ἀνάλυση, γιὰ νὰ φανεῖ ὅτι στὴν παραμυθητικὴ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀποκαύκου ὁ ἀποδέκτης εἶναι ἀδελφὸς τοῦ ἐπισκόπου, τὸν ὁποῖο προόριζε ἢ παρακινούσε γιὰ διάδοχο τοῦ κενοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου τῆς Ναυπάκτου, ἀλλ' ὁ θάνατος ἀνέκοψε τὰ σχέδια. Ποιὸς θὰ τό'λεγε, λοιπόν, ὅτι ὁ Ἀπόκαυκος θά'κουγε τὴ χειροτονία ἐνὸς νέου Ναυπάκτου καὶ αὐτὸς δὲν θὰ ἦταν ὁ φίλος, ὁ εὐεργέτης του, ὁ δεσπότης (ἐπίσκοπος) τοῦ ὁποῖου ὁ ἀδελφὸς του ὑπῆρξε «ἅγιος, κύριος καὶ ἀντιλήπτωρ» γιὰ τὸν Ἀπόκαυκο; Ποιὸς εἶναι ὁ ἀποδέκτης αὐτῆς τῆς ἐπιστολῆς μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα;

Ἐξετάζοντας ὅλα τὰ στοιχεῖα καὶ τίς ἐμφανιζόμενες στὰ κείμενα συντυχίες ὁδηγεῖται κανεὶς γιὰ τὴ λύση τοῦ προβλήματος ταύτισης τοῦ ἀποδέκτη τῆς ἐπιστολῆς σὲ δύο καὶ μόνο περιπτώσεις γνωστῶν ἀπὸ τὴν ἐπιστολογραφία τοῦ Ἀποκαύκου ἀδελφῶν ἀπὸ τοὺς ὁποῖους ὁ ἓνας νὰ ἔχει προσβάσεις στὴν κοσμικὴ ἐξουσία καὶ ὁ ἄλλος νὰ εἶναι κληρικός-ἐπίσκοπος, προσδίδοντας μάλιστα στὸ θρόνο τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου:

α) Στὴν περίπτωσι τοῦ ἀποδεδειγμένου ζεύγους τῶν ἀδελφῶν Γεωργίου καὶ Νικήτα Χωνιάτη, γιὰ τὸ ὁποῖο γνωρίζουμε ὅτι ὁ ἓνας ἦταν πρωτοβεστιαρίτης τοῦ Μανουὴλ Δούκα, καὶ ἐπομένως εἶχε τὴν πρόσβαση στὴν κοσμικὴ ἐξουσία, καὶ ὁ ἄλλος, ὅπως πιστεύεται γενικά, ὑπῆρξε διάδοχος τοῦ Ἀποκαύκου.¹⁶⁶ Ἄν ἡ ταύτιση στραφεῖ πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση, τότε ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος ἔφτασε νὰ δεῖ καὶ τὸν θάνατο τοῦ νεότερου φίλου,¹⁶⁷ ἀνεψιοῦ τοῦ Μιχαήλ Χωνιάτη, καὶ θὰ προϋπέθετε βραχεία παραμονὴ τοῦ Νικήτα στὴ Ναύπακτο, κατὰ τὸ β' ἐξάμηνο τοῦ 1232 ἢ καὶ τὸ ἐπόμενο α' ἐξάμηνο τοῦ 1233.

β) Στὴ δευτέρῃ περίπτωσι ὁ μόνος ἀποδέκτης τῆς ἐπιστολῆς εἶναι ὁ μοναχὸς Κλήμης ὁ Μονομάχος. Τὸ αἰνιγματικὸ αὐτὸ πρόσωπο, τὸ ὁποῖο ὁ Κ. Λαμπρόπουλος περιλαμβάνει ἀνάμεσα στοὺς ἀξιωματούχους τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου¹⁶⁸ καὶ ὁ Εὐάγγελος Χρυσὸς μᾶς δίδει

164. Ὁ.π., στίχ. 14-15.

165. Ὁ.π., στίχ. 21-25.

166. Γιὰ τοὺς δύο ἀδελφούς, ἀνεψιούς τοῦ μητροπολίτη Ἀθηνῶν Μιχαήλ Χωνιάτη, βλ. σχετικὰ προσωπογραφικὰ στὸ βιβλίον τῆς Φωτεινῆς Χ. Κολοβοῦ, *Μιχαήλ Χωνιάτης. Συμβολὴ στὴ μελέτη τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του. Τὸ corpus τῶν ἐπιστολῶν* [Πονήματα. Συμβολὴς στὴν ἐρευνα τῆς Ἑλληνικῆς καὶ Λατινικῆς Γραμματείας, 2], Ἀθῆναι, 1999, σσ. 133-36 καὶ *passim*.

167. Βλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, «Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις», σ. 239, ἀριθ. 112, β'. Πρβλ. καὶ Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σ. 89 καὶ σημ. 226, σ. 159 καὶ σημ. 244, σ. 198, 204-205, 232.

168. Γιὰ τὸ πρόσωπο βλ. Κ. Λαμπροπούλου, *Ἰωάννης Ἀπόκαυκος*, σσ. 78-79, 149, 150, 238, 246. Πρβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, «Ἡ χρονολόγησις», σσ. 153, 156-57.

τὸ πλαίσιο τῆς δράσης του,¹⁶⁹ πρωτοεμφανίζεται στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Ἀποκαύκου σὲ «πιττάκιον ἀποσταλὲν παρὰ τοῦ ἀγιωτάτου ἐκείνου Χιμάρας κῦρ Γεωργίου πρὸς τὸν μητροπολίτην Ναυπάκτου κῦρ Ἰωάννην, ὅτε καὶ νοσήσας καὶ θανὼν ἤδη κατέκειτο νεκρὸς ἐπὶ ἡμέρας πέντε καὶ ἴσαις νυξὶ καὶ ἀνεβίω πάλιν».¹⁷⁰ Ἡ Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, σχολιάζοντας τὸ περιεχόμενο ὅπου γίνεται λόγος περὶ ἐπιστροφῆς μιᾶς σέλλας ἀλόγου, ἀναπλάθει τὴν ἱστορία σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἀπόκαυκος ζήτησε ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο Βονίτσης νὰ τοῦ ἐπιστρέψει τὸ ἄλογο ποῦ τοῦ δάνεισε «σελλοχαλινωμένον». Ἐκεῖνος ὅμως ἔδωσε τὴ σέλλα στὸν ἐπίσκοπο Χιμάρας καὶ ἀπὸ αὐτὸν ὁ Ἀπόκαυκος μὲ ἐπιστολὴ του τὴ ζητᾶ στὶς ἀρχὲς Δεκεμβρίου τοῦ 1222.¹⁷¹ Ἐπεται ἡ ἀπάντηση τοῦ Χιμάρας στὴν ὁποία γράφει: «ἐξαπέστειλα τὰ ἄλογά μου καὶ τοὺς ἀνθρώπους μου καὶ αὐτὴν τὴν σέλλαν εἰς τὴν Βρανίγοβαν, εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ καλοῦ Μονομάχου».¹⁷² Ὁ μοναχὸς Κλήμης ὁ Μονομάχος ἐπανεμφανίζεται στὸ βιβλιογραφικὸ σημεῖωμα τοῦ χειρογράφου Gromwell 11, ποῦ χρονολογεῖται ἀπὸ τὶς 13 Φεβρουαρίου 1225: «αὐθεντεύοντος δὲ τοῦ Θεο(δῶ)ρου τοῦ Δούκα ἐπικούρου διάγοντος ἐν τῇ Ἄρτ(η)... Κλήμη (μον)αχ(οῦ) τοῦ μονομάχου».¹⁷³ Ὁ Εὐάγγελος Χρυσὸς ἔχει ἐπισημάνει «ὅτι ὅσο ὁ Θεόδωρος Δούκας ἔμενε στὴ Θεσσαλονίκη καὶ κυβερνοῦσε τὸ κράτος του ἀπὸ ἐκεῖ, στὴν Ἄρτα ἀσχοῦσε κάποιο ρόλο ἐκπροσώπου-ἀναπληρωτῆ ὁ μοναχὸς Κλήμης ὁ Μονομάχος».¹⁷⁴

Ἡ σχέση τοῦ μοναχοῦ Κλήμεντα τοῦ Μονομάχου μὲ τὸν Ἀπόκαυκο εἶναι ἐπίσης γνωστὴ ἀπὸ δύο-τρεῖς καθοριστικὲς μαρτυρίες μέσα στὴν ἐπιστολογραφία τοῦ μητροπολίτη Ναυπάκτου,¹⁷⁵ ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἓνα ἀκόμη ἀποκλειστικὸ γράμμα ποῦ ἀπευθύνει σ' αὐτὸν ὁ λόγιος ἱεράρχης.¹⁷⁶ Ὁ Μονομάχος τρέφει βαθὺ σεβασμὸ πρὸς τὸν Ἀπόκαυκο καὶ ἐκεῖνος εὐγνωμοσύνη, γιατί' ὅταν ὁ Ἰωάννης βρισκόταν στὴν Ἄρτα, ὕστερα ἀπὸ τὴ Σύνοδο τῆς Ἄρτας (τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1227) ἀρρώστησε καὶ ἔμεινε κατάκοιτος στὴ μονὴ τῆς Περιβλέπτου ἕως τὶς 13 Μαρτίου· καὶ στὴν ἀρρώστια του αὐτὴ «ἀντιλήπτωρ» (αὐτὸς ποῦ τὸν φρόντισε) ἦταν ὁ Κλήμης.¹⁷⁷ Αὐτὴ τὴ βοήθεια ποῦ προσέφερε ὁ Κλήμης ὁ Μονομάχος ὁ Ἀπόκαυκος δὲν τὴν ξεχνᾷ: τὴν ἀναφέρει σὲ ἐπιστολὴ του¹⁷⁸ (μετὰ τὴν 13η Μαρτίου 1227)¹⁷⁹ «πρὸς τὴν δέσποιναν Κυράν Μαρίαν» Δούκαινα, τὴ σύζυγο τοῦ Θεοδώρου: «ζῶ καὶ αὐτὸς μέχρι τῆς τρισκαιδεκάτης τοῦ Μαρτίου ἀναμείνας ἐν τῇ Ἄρτῃ διὰ τὴν ἀρρωστίαν καὶ τὸν χεμῶνα· παρέ-

169. Εὐάγγελου Χρυσοῦ, “Ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν Ἠπειρο σὲ σημεῖωμα τοῦ κώδικα Cromwell 11”, *HX* 22 (1980), 58-65, κυρίως σσ. 59-62.

170. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σσ. 242-43, ἀριθ. 115.

171. “Ο.π.,” σ. 236 (ἀριθ. 104) δ’.

172. “Ο.π.,” σ. 243 (ἀριθ. 115), στίχ. 28-30.

173. Βλ. Εὐάγγελου Χρυσοῦ, “Ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴν Ἠπειρο”, σ. 59.

174. “Ο.π.,” σσ. 60-61.

175. Βλ. σημ. 168 ἑδῶ. Πρβλ. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, “Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις”, σ. 237.

176. N.A. Bees, “Unedierte”, σσ. 155-56, ἀριθ. 106.

177. Βλ. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησις”, σσ. 153-54.

178. V.Vasilievskij, “Epirotica Saeculi XIII”, σ. 282, ἀριθ. 21· Ἀ. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Noctes Petropolitanæ*, σσ. 278-79, ἀριθ. 16.

179. Βλ. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σ. 238. Ἀ. Σταυρίδου-Ζαφράκα, “Ἡ χρονολόγησις”, σ. 156.

μεινα δὲ τὸν τοσοῦτον καιρὸν πάντοθεν ἀπαράκλητος, ἀπὸ μόνης δὲ τῆς βασιλείας σου διὰ τῶν προσκυνητῶν γραμμάτων σου καὶ τοῦ καλοῦ Μονομάχου παρακληθεῖς· οὗτος γὰρ πάσης ἐγένετό μοι παρηγορίας καὶ παρακλήσεως αἷτιος ψωμίζων, ποτίζων καὶ πάντων παρηγορούμενος, ἄλλον δὲ τινα παρακαλοῦντα εὗρον οὔτε συλλυπούμενον...»¹⁸⁰ τὴν ἀναφέρει ἐπίσης σὲ ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Κωνσταντῖνο Μεσοποταμίτη τὴν ἴδια ἐποχὴ.¹⁸¹ «ἐμέ, πανάγιε δέσποτα, ἐπὶ τοσοῦτον αἱ ἀρρώστιαι κατεδαπάνησαν, ὡς ὀλίγου δεῖν ἐν Ἄρτῃ γενόμενος ταῖς χερσὶν ἐναποφυῆσαι τοῦ Μονομάχου».¹⁸² Ἡ φράση «λίγο ἔλειψε νὰ μείνω στὰ χέρια τοῦ Κλήμεντα Μονομάχου»,¹⁸³ φράση δραματική, ὑποδηλώνει τὸ κλίμα τῶν δυσκολιῶν πού ἀντιμετώπισε ὁ Ἀπόκαυκος, ἀλλὰ καὶ τὸ μέγεθος τῆς συμπαράστασης τοῦ Μονομάχου. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς παραμονῆς τοῦ Ἀπόκαυκου (Φεβρουάριος - 13 Μαρτίου 1227)¹⁸⁴ στὴ μονὴ τῆς Περιβλέπτου τῆς Ἄρτας ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου ἔλαβε μέρος σὲ κάποια διαδικασία ἀκροάσεων «πολλῶν ἐκ διαφόρων χωρῶν συνηγμένων καὶ προτεινομένων αἰτήματά τινα πρὸς τὸν πανυπερεντιμότατον ἐν μοναχοῖς κῦρ Κλήμεντα τὸν Μονομάχον»,¹⁸⁵ γεγονός πού ἐπιβεβαιώνει τὸν σημαίνοντα ρόλο τοῦ Κλήμεντα στὰ πολιτικὰ πράγματα τοῦ «Δεσποτάτου» μὲ ἐπίκεντρο τὴν πόλη Ἄρτα.

Παρακολουθώντας, συνεπῶς, τίς φιλικές σχέσεις τοῦ Ἀποκαύκου μὲ τὸν Κλήμεντα τὸν Μονομάχο παρατηροῦμε ὅτι ἓνα κείμενο τοῦ πρώτου πού συνδέει καλύτερα τὸ πρόσωπο τοῦ δευτέρου εἶναι μιὰ ἐπιστολὴ μὲ τὴ χρονικὴ ἔνδειξη «ἀπὸ τῆς τρίτης τοῦ ἀπριλλίου ἕως τῆς τῶν ἑορτῶν ἑορτῆς»¹⁸⁶ τοῦ 1227, στὸ ὁποῖο ἤδη ἀναφερθήκαμε.¹⁸⁷ Ἡ ἀναφορὰ στὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ Ἀποκαύκου «καὶ διεδέξατο τὴν ἀπὸ τοῦ Καλλίστου Μονομάχου παρηγορίαν ἢ ἀπὸ τῆς γραφῆς σου παράκλησις»,¹⁸⁸ καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ φράση «ἐπὶ δὲ τὰς ἐμὰς πρὸς τὸν δεσπότην τὸν Μονομάχον εὐχαριστίας πρόσθεσ καὶ σὺ τὰ εὐχάριστα· πολυτρόπως γάρ καὶ ἐθεράπευσεν ἡμᾶς καὶ ἐδεξιώσατο»¹⁸⁹ δὲν εἶναι τυχαῖες ἀναφορές. Ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων πρὸς τὸν ὁποῖο γνωστοποιοῦνται πρέπει νὰ γνωρίζει ὅτι ὁ «καλὸς Μονομάχος» περιποιήθηκε τὸν Ἀπόκαυκο στὴν ἀρρώστια του καὶ τὸ κυριότερο διὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων ὁ μητροπολίτης Ναυπάκτου διαβιβάζει τὰ χαιρετίσματα καὶ τίς εὐχαριστίες του πρὸς τὸν ἀντιλήπτορά του, τὸν Κλήμη Μονομάχο. Εἶναι τυχαία αὐτὴ ἡ διασύνδεση; Ἐχῶ τὴ γνώμη πὼς ὄχι. Καὶ μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρίσμα πρέ-

180. V. Vasilievskij, "Epitorica saeculi XIII", σ. 282, ἀριθ. 21, στίχ. 19-25 [=Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, *Noctes Petropolitanae*, σ. 278 (ἀριθ. 16), στίχ. 23-29].

181. N.A. Bees, "Unedierte", σσ. 132-33, ἀριθ. 73.

182. "Ο.π., σ. 132 (ἀριθ. 73), στίχ. 2-3.

183. Πρβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, "Ἡ χρονολόγησις", σ. 156, ἀριθ. 20.

184. Εὐαγγέλου Χρυσού, "Ἱστορικά στοιχεῖα γιὰ τὴν Ἠπειρο", σ. 61. Πρβλ. Α. Σταυρίδου-Ζαφράκα, "Ἡ χρονολόγησις", σσ. 153-54.

185. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 84, ἀριθ. 25, στίχ. 4-6.

186. "Ο.π., σ. 158, ἀριθ. 109, στίχ. 5.

187. Βλ. παραπάνω, σ. 138.

188. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 158, ἀριθ. 209, στίχ. 2-3.

189. "Ο.π., στίχ. 11-13.

πει νὰ δούμε τὸ τελευταῖο κείμενο πού θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ γιὰ τὸ συγκεκριμένο πρόβλημα γύρω ἀπὸ τὴν ταύτιση τῶν προσώπων· εἶναι ἡ ἐπιστολὴ «τῷ πανυπερεντιμοτάτῳ δεσπότη μου καὶ κατὰ θεὸν ἀγαπητῷ ἀδελφῷ κὺρ Κλήμεντι τῷ Μονομάχῳ, ὁ Ναυπάκτου Ἰωάννης».¹⁹⁰ Στὸ κείμενο αὐτὸ ὁ Ἀπόκαυκος ἐκμυστηρεύεται στὸν Μονομάχο ἓνα παράξενο γεγονός πού τοῦ συνέβη σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ὁ ἐπισκοπικὸς θρόνος τῶν Ἰωαννίνων ἦταν κενός· ἓνας ἀρχιμανδρίτης πού εἶχε τοποθετηθεῖ ὡς τοποτηρητὴς στὴ χηρεύουσα ἔδρα τῆς ἐπισκοπῆς τὸν ἐπισκέφτηκε στὴ Ναύπακτο καὶ ἀπαιτοῦσε νὰ χειροτονηθεῖ ὁ ἴδιος κανονικὸς ἐπίσκοπος,¹⁹¹ χωρὶς ἀπόφαση συνόδου καὶ παρουσία ἄλλων ἐπισκόπων τῆς ἐκκλησίας Ναυπάκτου. Ἡ ἀνάπλαση στὴ μνήμη τοῦ ἐπεισοδίου τοῦ ἄσχετου μοναχοῦ δὲν ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ κάνει τὰ χεῖλη τοῦ φίλου του μόνο νὰ γελάσουν, σὲ μιὰ χρονικὴ στιγμή ἴσως πού αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη («ἐλάσαντί μοι πρὸς γῆρας καὶ θανάτου γενομένῳ ἀπάρτι ἐγγύς»)¹⁹² νὰ ἐξομολογηθεῖ κάτι πού συνέβη σ' αὐτὸν ὡς παράξενο γεγονός μὲ πρωταγωνιστὴ ἓναν ἀμόρφωτο ἀρχιμανδρίτη, ἀλλὰ νὰ τοῦ ξαναφέρει στὴ μνήμη τὴν ἐποχὴ τῆς χρείας τοῦ ἐπισκοπικοῦ θρόνου καὶ τίς διεργασίες πού ὁδήγησαν, πιθανότατα, στὴν τελικὴ ἐπιλογὴ τοῦ ἀδελφοῦ του Κλήμη Μονομάχου ὡς ἐπισκόπου Ἰωαννίνων, καὶ νὰ ὑποδηλώσει τὴ συνεκτικὴ σχέση καὶ τῶν τριῶν προσώπων σὲ μιὰ ἐποχὴ πού ὁ ἓνας, ὁ ἐπίσκοπος Ἰωαννίνων, ξαναθυμίζει κοινὲς ἐμπειρίες καὶ μνῆμες, τονίζοντας τὴ διακριτικὴ ἐπίδραση τοῦ ἀποστολέα πρὸς τὸν ἀποδέκτη.

Ξαναγυρίζοντας στὸ σημεῖο αὐτὸ στὸ κείμενο τοῦ ἀνώνυμου ἀποδέκτη τῆς παραμυθητικῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἀποκαύκου πρὸς τὸν ἀδελφὸ τοῦ τεθνεῶτος ἐπισκόπου¹⁹³ θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσουμε πιὸ καθαρὰ στὴν ταύτιση τοῦ προσώπου τὸν γνωστὸ μας πιά Κλήμεντα Μονομάχο. Ἡ ταύτιση αὐτὴ ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσουμε στὴ συνέχεια τὴν ἐξέλιξη τῶν πραγμάτων μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἐπισκόπου Ἰωαννίνων. Τὰ γραφόμενα τοῦ Ἀποκαύκου στὸ τέλος τῆς ἐπιστολῆς προσδίδουν μιὰν ἄλλη διάσταση στὰ σχέδια καὶ τίς ὀριστικὲς ἀποφάσεις τοῦ «ποτέ Ναυπάκτου». Τώρα ὁ μόνος ἄνθρωπος πού ἀπομένει γιὰ παρηγοριά εἶναι ὁ Κλήμης ὁ Μονομάχος στὴν Ἄρτα, πόλη στὴν ὁποία ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, ὅπως εἶδαμε στὴν τελευταία του ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ζῶντα τότε ἐπίσκοπο Ἰωαννίνων, βρέθηκε καὶ ἐξακολούθησε νὰ βρίσκεται ταλαιπωρημένος ἀπὸ τίς ἀρρώστιες του, τὰ γερατειὰ καὶ τὴν ἐγκατάλειψη. Σ' ἓνα πρόσωπο τῆς Ἄρτας, τὸν Κλήμη Μονομάχο, στηρίζει καὶ πάλι τίς ἐλπίδες του μετὰ τὸν θάνατο τοῦ μόνου ἀνθρώπου πού πίστεψε ὡς τὸ τέλος ὡς συμπαραστάτη του. Στὸν Μονομάχο ἀπευθύνεται πιά ἐκφράζοντας τὴν τελευταία του ἐπιθυμία: «Ἐγὼ δὲ πλείσταις ταῖς ἀσθενείαις κατατρυχόμενος ἐκδέχομαι καιρὸν εὐθετον πρὸς εὐτυχίαν τῆς σῆς ἀντιλήψεως ἐπιτήδειον, ὃν καὶ δοθῆναί μοι πρὸ τοῦ ἀποθανεῖν με ἐπεύχομαι· ἐντυχὼν σοι δὲ καὶ προσκυ-

190. "Ο.π., σσ. 155-56, ἀριθ. 106.

191. Ἐ. Βέη-Σεφερλῆ, "Προσθήκαι καὶ παρατηρήσεις", σ. 237, ἀριθ. 106. Κ. Λαμπροπούλου, Ἰωάννης Ἀπόκαυκος, σσ. 150.

192. N.A. Bees, "Unedierte", σ. 155, ἀρ. 106, στίχ. 3.

193. "Ο.π., σσ. 147-48, ἀριθ. 95.

νήσας καὶ τῶν ἀπὸ σοῦ ἐμφορηθεῖς ἀγαθῶν, προσλαλιῶν καὶ προσρήσεων, οὕτως ἐπὶ τὴν πνευματικὴν γειναμένην τοῦ Στειρίου μονὴν ἀφίξομαι, τὸν χοῦν ἐκέισε τῷ χοῖ ἀποδώσων».¹⁹⁴

Ὁ ἀνήμερος γέροντας μοναχὸς πρῶην Ναυπάκτου αἰσθάνεται ὅτι πλέον ὁ χώρος τῆς Ἡπείρου δὲν τὸν βολεῖ. Ἡ ἀπόφασί του νὰ ἀναχωρήσει ἔχει ληφθεῖ. Ἡ συγκέντρωση τοῦ ἐνδιαφέροντός του γιὰ τὴν τύχη τῶν πραγμάτων τῆς μητρόπολης Ναυπάκτου καὶ τοῦ ὑπολοίπου χρόνου τῆς ζωῆς του μετατοπίζεται νοτιότερα. Ἄλλοτε εἶχε συγκατανεῦσει στὴν ἐκλογή τοῦ διαδόχου του στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῆς Ναυπάκτου στὸ πρόσωπο τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Μιχαὴλ Χωνιάτη, τοῦ Νικήτα, πρὸς τὸν ὁποῖο εἶχε γράψει «σύ μοι φῶς ὀφθαλμῶν, σὺ φιλίας ἀκρότης, σὲ προτιμῶμαι πολλῶν».¹⁹⁵ Ἡ προτίμησή του ἐκείνη ἔμελλε νὰ πραγματοποιηθεῖ, δὲν πραγματοποιήθηκε ὅμως ἡ δεύτερη ἐπιλογή του μπροστὰ στὴ διπλὴ ἀτυχία τοῦ θανάτου καὶ τοῦ διαδόχου του Νικήτα Χωνιάτη καὶ τοῦ προορισμένου γιὰ τὴν κενὴ θέση τῆς μητρόπολης Ναυπάκτου φίλου του, ἐπισκόπου Ἰωαννίνων. Δὲν ἀπέμεινε πλέον στὸν ἴδιο παρὰ ὁ τελικὸς στόχος του νὰ κινηθεῖ «ἰθύνας τὸ τόξον κατὰ σκοποῦ»,¹⁹⁶ τοῦ τελευταίου στόχου τῆς ζωῆς του: ν' ἀφήσει τὴ στερνὴ του πνοὴ στὴ Μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτη, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκείνη τὴν ἐποχὴ ἦταν λατινοκρατούμενη.¹⁹⁷

Ἐπισκοπῶντας τὴ διαδρομὴ πού ἐπιχειρήσαμε πάνω στὰ χνάρια τῆς πορείας τοῦ Ἀποκαύκου ἀπὸ τὴν ἀπόφασί του (Μαῖος-ἄρχές καλοκαιριοῦ τοῦ 1232) νὰ παραιτηθεῖ ἀπὸ τὸν μητροπολιτικὸ του θρόνο, νὰ ἀποσυρθεῖ στὴ μονὴ Κοζύλης, (φθινόπωρο 1232-χειμῶνας 1233), νὰ μετακινηθεῖ στὴν Ἄρτα (1233/1234) καὶ νὰ σχεδιάσει τὴν ὀριστικὴ ἐγκατάστασή του στὴ Μονὴ Ὁσίου Λουκᾶ τῆς Φωκίδος, διαπιστώνουμε ὅτι ἡ πνευματικὴ ἀντίσταση τοῦ «ποτὲ μητροπολίτη Ναυπάκτου» τοῦ προσέδιδε ἀξιοθαύμαστη δύναμη βιολογικῆς ἀντοχῆς, ἀνασταίνοντάς τον ἀπὸ τὴν καταβολὴ πού τοῦ ἐπέφεραν οἱ ἀσθένειες καὶ ξαναγυρίζοντάς τον πολλὰς φορὲς ἀπὸ τὴν πύλη τοῦ Ἄδη στὸν κόσμον τῶν ζωντανῶν. Ὁ λόγιος «ποῦ ἀνῆκει εἰς τὰς συμπαθεστέρας μορφὰς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ»,¹⁹⁸ ἀφοῦ γνώρισε πολυκύμονα βίον, ἀπῆλause τὸ προνόμιο νὰ ζήσει ὡς τὰ βαθιά του γεράματα καὶ νὰ διώσει γεγονότα στὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος δὲν θέλησε ποτὲ νὰ μείνει ἀμέτοχος, ὅσο κι ἂν ἡ τραγικὴ μοῖρα τοῦ

194. "Ο.π., σ. 148 (ἀριθ. 95) στίχ. 34-39. Βλ. καὶ Νίκου Α. Βέη (Bees), "Ἡ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκᾶ τοῦ Στειριώτου καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητά τῆς Παναγίας τῆς Ναυπακτιωτίσσης, ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος καὶ ὁ Κυριάκος ὁ ἐξ Ἀγκῶνος", *BNJ* 11 (1935), 190-91, Ν.Β. Τωμαδάκη, *Οἱ λόγοι τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἡπείρου*, σ. 33.

195. Ε. Βέη-Σεφερλῆ, "Προσθῆκαι καὶ παρατηρήσεις", σ. 239, ἀριθ. 112 β', στίχ. 6.

196. "Ο.π., στίχ. 3.

197. Βλ. Εὐσταθίου Γ. Στίκα, *Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς Ὁσίου Λουκᾶ Φωκίδος* (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ἀριθ. 65), Ἀθῆναι, 1970, σσ. 20, 36-37.

198. Βλ. Ν.Α. Βέης, "Τὰ Πασχαλινὰ αὐγά. Τὰ αὐγά τοῦ Πάσχα καὶ ὁ Ἰωάννης Ἀπόκαυκος", *Ἐφημ. Νέος Κόσμος*, ἔτος Β', φ. 668 (28 Ἀπριλίου 1935· πρβλ. Τρ. Μανιάτη-Κοκκίνη, "Μαρτυρία Ἰωάννου Ναυπάκτου τοῦ Ἀποκαύκου γιὰ τὴν κοινωνία τοῦ ιγ' αἰῶνα. Δύο ὑποθέσεις φόνου", *Πρακτικά Α' Ἀρχαιολογικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Συνεδρίου Αἰτωλοακαρνανίας* (Ἀγρίνιο, 21-22-23 Ὀκτωβρίου 1990), ἔκδοσις 1991, σσ. (290-296) 297 καὶ σημ. 1.

ἐπιφύλασσε ἀνεπάντεχες ἐκπλήξεις. Γιατὶ ἦταν ὁ ἄνθρωπος ποὺ λάτρευε τὸν ἄνθρωπο,¹⁹⁹ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση. Πέθανε πρὶν ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1235, ὅπως σωστὰ παρατήρησεν ὁ V. Laurent²⁰⁰ καὶ δὲν ὑποπτευόταν ὁ Ν. Βέης,²⁰¹ χωρὶς ὥστόσο νὰ γνωρίζουμε ἂν ἀπὸ τὴν Ἄρτα κατάφερε νὰ πραγματοποιήσει τὴν ἐπιθυμία του νὰ μεταβεῖ καὶ νὰ ταφεῖ στὴ Μονὴ τοῦ Ὁσίου Λουκά τοῦ Στειριώτη. Ἄν ὁ Κλήμης ὁ Μονομάχος δὲν μπόρεσε νὰ τὸν βοηθήσει σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο ἐπίγειο ταξίδι, τότε σίγουρα ὁ Ἀπόκαυκος θὰ ἔσβησε στὴν Ἄρτα, τὸν τελευταῖο σταθμὸ ἀπ' ὅπου χάνουμε τὰ ἴχνη του.

199. Βλ. Σπ. Ν. Τρωϊάνου, *Οἱ πηγές τοῦ Βυζαντινοῦ Δικαίου, εἰσαγωγικὸ βοήθημα*, Ἀθήνα-Κομοτηνὴ, 1986, σ. 171: «ἀποφάσεις < τοῦ Ἀποκαύκου > ποὺ μαρτυροῦν ἐπιείκεια». Πρβλ. τοῦ ἴδιου, «Οἱ λόγοι διαζυγίου στὸ νομολογιακὸ ἔργο τοῦ Ἰωάννη Ἀποκαύκου», *Πρακτικὰ Α' Ἀρχαιολογικοῦ καὶ Ἱστορικοῦ Συνεδρίου Λιτωλοκαρναρίας*, ὁ.π., σσ. (273-290) 290.

200. Βλ. V. Laurent, *Les regestes*, τόμ. I, τευχ. IV, Paris, 1971, σ. 92: «La mort d'Apokaukos antérieure au mois d'avril 1235 (ἐκεῖνος μητροπολίτης: Rhalli-Potli, V, 1067), dut donc survenir en 1233 ou 1234». Ἡ μνεία στὸ κείμενο τοῦ ἐγγράφου δηλώνει ὅτι τὸ γεγονός δὲν ἀπείχε πολὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς σύνταξής του.

201. Ν. Α. Βέης, «Λέων-Μανουὴλ Μαχρός», σ. 139 σημ. 1: «Καὶ ὁ μὲν Ναυπάκτου Ἰωάννης, ὁ μνημονεύμενος ἐν τῷ σημειώματι τοῦ πατριάρχου Γερμανοῦ Β' ἀπὸ τοῦ ἔτους 1235, εἶναι προφανῶς ὁ Ἀπόκαυκος».

BASILE KATSAROS

JEAN APOKAUKOS ET SA RELATION AVEC L'ÉVÊCHÉ D'IOANNINA
PENDANT LES DERNIÈRES ANNÉES DE SA VIE

RÉSUMÉ

L'AUTEUR ESSAIE de démêler ici les problèmes qui se rapportent aux dernières années de la vie du métropolite de Naupaktos Jean Apokaukos (1227-1234/35). L'un de ces problèmes est la détermination du temps pendant lequel Apokaukos avait quitté le siège métropolitique. Cet événement a eu lieu, d'après l'auteur, après le Mai de 1232. Le second problème est l'identification du lieu de mort d'Apokaukos. L'auteur croit qu'Apokaukos s'est déplacé du couvent de Kozyli à la ville d'Arta. Finalement, la conclusion que c'est le moine Clément le Monomaque qui est le receveur d'une lettre acéphale d'Apokaukos nous guide à la solution d'un grand nombre de problèmes pour ce qui regarde les dernières années de la vie d'Apokaukos et son rapport avec son frère Clément.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

ABME	Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος
ΑΔ	Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον
ΑΕ	Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς
B	Byzantion
BF	Byzantinische Forschungen
BMGS	Byzantine and Modern Greek Studies
BNJ	Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher
BSI	Byzantinoslavica
BZ	Byzantische Zeitschrift
CFHB	Corpus Fontium Historiae Byzantinae
CSHB	Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
DOP	Dumbarton Oaks Papers
ΔΙΕΕΕ	Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος
ΔΧΑΕ	Δελτίον τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας
ΕΑ	Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια
ΕΕΒΣ	Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν
ΕΕΦΣΠΑ	Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν
ΕΕΦΣΑΠΘ	Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
ΕΟ	Échos d'Orient
FM	Fontes Minores
HX	Ἡπειρωτικὰ Χρονικά
HE	Ἡπειρωτικὴ Ἑστία
JÖB	Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik
MM	F. Miklosich - J. Müllet, <i>Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana</i> , I-VI, Βιέννη, 1860-1890
NE	Νέος Ἑλληνομνημύων
ODB	Oxford Dictionary of Byzantium
PG	Patrologia Graeca
PL	Patrologia Latina
PLP	Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit
REB	Revue des Études Byzantines
TIB	Tabula Imperii Byzantini
TM	Travaux et Mémoires
VR	Variorum Rcprints
VV	Vizantijskij Vremmenik
ZRVI	Zbornik Radova Vizantinoloskogo Instituta

UNIVERSITY OF IOANNINA
SCHOOL OF PHILOSOPHY
INTERDISCIPLINARY POSTGRADUATE
PROGRAMME IN MEDIAEVAL STUDIES

SYMPOSIA SERIES 1

MEDIAEVAL EPIROS

PROCEEDINGS OF A SYMPOSIUM

OFFPRINT

IOANNINA 2001